

II 16196/18

ЗАДРУЖНА БИБЛИОТЕКА
САВЕЗА НАБАВЉАЧКИХ ЗАДРУГА ДРЖАВНИХ СЛУЖБЕНИКА

БР. 18

РАДНИК:
ПРИВРЕДНИК И ЗАДРУГАР.

НАПИСАО:

МИХ. АВРАМОВИЋ.

ИЗДАО

САВЕЗ НАБАВЉАЧКИХ ЗАДРУГА ДРЖАВНИХ СЛУЖБЕНИКА.

БЕОГРАД, 1937.

17834

216996 / 28

ШТАМПАРИЈА „ГЛОБУС“
КОСМАЈСКА УЛ. 28 — БЕОГРАД

Предговор.

Има једно време како све чешће дойиру до мене гласови о набављачким задругама у којима су пошражили заштити радници, зајослени у разним државним предузећима. Говорено ми је како се те задруге лепо развијају, да показују већ видне усјехе, да се радници-задругари примерно задругарски понашају. Једно недосјаје — пригодна литеративра и да би једна књижица, у којој би се изнео смисао задруга, које радничком социјалном и привредном положеју одговарају, била од велике користи.

Слушајући увек ове исте гласове, зажелео сам да се ближе упознам са стањем, радом и резултатима ових задруга. Предусретљивости управе Савеза набављачких задруга похитала је да задовољи ову моју жељу. Кад сам прегледао све што ми је стављено на расположење и уверио се и сам лично да дела радничких набављачких задруга у истини заслужују симпатију и пошору, решио сам се да сам пожељну књижицу напишем.

Још ми је казано да ови радници-задругари радо читају и да су дали у безброј прилика доказе да су кадри и да умеју да размишљају и да здраво суде, како о ономе што се у задругама дешава, тако и ономе што прочитају.

Ова најомена олакшала је моју одлуку. Узео сам да напишем књижицу о задругарству за рад-

нике. Писао сам је како се пише за људе који радо читају, који умеју да нађу време да и размисле о ономе што читају, који имају вољу и расположење да здраво суде. Кад ова моја књижица доспе до оних којима је намењена, видеће се колико сам успео у овоме.

Моја је жеља да читаоци скрену пажњу нарочито на шежиште ствари коју ова књижица износи. То је шежиште у употреби радникове наднице, јер он друге самосјалне привреде нема. Ту лежи нада свим економским и социјалним поправкама које радник може данас да оствари. Ту је и нада на боље услове за животи, уколико те услове може сам радник данас побољшати.

Ја имам уверење да за другарство може много да олакша ова остварења. Ушчитају ли радници ову књижицу бар онолико пажљиво како ми је казано да друге сипсе читају, ја се не бојим за последице: оне ће несумњиво бити како што животи интереси радника израже, како што они сами желе и колико што они сами могу у данашњим социјалним и економским условима остварити.

Мих. Аврамовић.

ПРВИ ДЕО.

Р а д н и к.

Радник Наш језик назива радником свакога који **потрошач.** што ради, који је радан, за разлику од онога који ретко кад што ради или који уопште не ради ништа. Али од пре неколико година тај се назив почео сужавати и давати само онима којима је рад главно — ако не и једино — занимање. Данас се име радник даје поглавито онима који од продаје свога рада живе, којима је радни доходак — надница — главни материјални извор за живот. О овоме последњем раднику бавиће се и ова књижица; тај радник биће личност за проучавање у његовом најважнијем делу живота — у употреби његовога дохотка и подмиривању његових животних потреба. Овде се неће посматрати радник као произвођач, неће се проучавати његове произвођачке функције, које су различне и многобројне као што је и сама производња; овде ће се проучавати само његове потрошачке функције које он свакодневно врши и на које иде цела његова зарада. Ове су функције врло важне и економски и социјално.

Било је време када се мислило да потрошњи не треба поклањати нарочите пажње и да је постигнуто све ако се познају услови производње и промета намирница; потрошња је — мислило се — завршна функција и с њоме се завршава сва економска де-

латност. У том се смислу изучавао економски живот народа, писана су велика научна економска дела; производња и произвођач сматрани су као полазна тачка свега дешавања у економском животу и њима — њиховим потребама и интересима — поклањана је сва пажња и државне политике и науке. Помиње се да је у 1850 години чувени француски економиста Claude Frédéric **Bastiat** на својој самртничкој постељи рекао: „Сви смо ми грешили; политичку економију треба третирати с гледишта потрошача“. Па ипак се економска наука и даље проучавала с гледишта произвођача. Други чувени француски економиста и задругар **Charles Gide** стално је говорио и писао да је потрошња полазна, а не завршна фаза у економскоме животу и да од ње треба почињати и изучавање економских појава. Па ипак је и он написао своје велико дело **Cours d'économie politique** (1919) у коме је задржао старо третирање науке. И дан дањи се **званично** народна економија изучава првенствено као наука о производњи, иако многи професори незванично све више наваљују да се ради друкчије.

Потрошња је у истини прва побуда која креће човека на рад, на производњу. Зашто онда не бисмо од ње посматрали и појаве економске које се дешавају у животу људских друштава. Такав правац дао би и сасвим друге резултате него што их данас добијамо када полазимо од производње која је само последица потрошње и којој не можемо наћи објашњења а да се не упуштамо у многа нагађања. Јер, да се пошло овим једино правилним путем — од потрошње — ми бисмо данас имали објашњења за многе економске појаве и могли бисмо са сигурношћу да судимо о појавама које ће се тек десити. Овако, ми се непрестано крећемо у једном кругу и идемо из кризе у

кризу. Једна нова наука, која је поникла непосредно из живота радних редова, успела је да већ у многоме корегује ове погрешке. Она је створила, и дан дањи све више шири круг оних који увиђају оправданост оваквога гледања на ствар. Задругарство је то, и то задругарство оних којима је радни доходак једини материјални извор за живот, коме се има захвалити што је потрошња успостављена у важности и достојанству које јој је увек припадало у животу.

У даљем излагању ова ће се истина ближе видети и осетити.

Економски интерес радника је у потрошњи. Мало пре сам казао да ће се у овој књижици говорити о раднику потрошачу и о употреби његова дохотка који добија у облику новчане наднице. То је данас и најраширенији облик радничкога дохотка. Али има радника — мада у мањем броју — који осим новчане наднице имају нешто дохотка и с великога дела земље: у нешто поврћа и воћа, у нешто живине, меса и јаја, ређе и у свињи, прасцима, месу и сланини, још ређе у крави, телету и млеку. Овакви радници допуњују свој новчани доходак, ојачавају своју потрошачку моћ, јер пењу, увећавају свој стварни доходак — додавајући ове производе својим новчаним дохотцима. Економски положај оваквих радника јачи је и бољи од положаја оних који зависе само од наднице и они могу више да троше: да се боље хране, да потпуније подмирују своје животне потребе, па и да лакше уштеде што за доцније дане и потребе. Ипак, крај свих тих погодности, и ови радници су поглавито потрошачи; оно мало дохотка што добијају са земље и од стоке намењено је њиховој потрошњи, ретко — посве

ретко и посве мало — да ће од тога што другоме продати. И њихов је стварни доходак намењен њиховој потрошњи. Тежиште и њиховога економскога интереса лежи искључиво у њиховој потрошњи.

Стога се ни ови радници не могу одвајати од радника, који немају ових погодности, и они се морају уврстити у општу групу радника који зависе од своје зараде — од дохотка до кога долазе својим радом. Пошто и једни и други немају других доходака или имовине, који би им могли обезбедити опстанак, то су и једни и други упућени једино на употребу ових доходака. Ово још и нарочито зато што је њихова кадрост да увећавају своју надницу врло мала. Са свих тих разлога радник је силом самих ствари, које га окружују, приморан да употреби свога дохотка обрати највећу њажњу. Од тога како ће употребити свој доходак, да ли ће га свега потрошити или ће подмирити све своје оправдане потребе а да целога дохотка ипак не изда, зависиће не само његов живот у садашњости већ и будућност његова и његове породице, зато је тежиште економскога живота радника умерено из производње од које онајчешће добија своју надницу у потрошњу, где се решава судбина те наднице. Зато је цео његов економски интерес нашао своје природно место у потрошњи, и он је тај који их гони да посвете сву своју и економску и социјалну пажњу њој. Отуда толика заинтересованост за потрошњу баш у редовима који немају другога дохотка осим наднице. Отуда специјално интересовање и проучавање ове економске области људи које занимају социјална проучавања. Отуда — најзад — и жеље људи, који проучавају економске појаве у људском друштву, да науку о овим појавама врате на њено право место.

Привредник.

Привреда радника. Привредни интерес радника умерен је у област потрошње. Питање наднице постало је друге природе и о њему се воде за сада друге бриге. Овим нећу да кажем да је то питање потиснуто у други ред. Напротив! Оно има прву важност, јер је доходак, који доноси надница, основа свеколикога снабдевања и живота радника. Али надница, сама по себи, ма била и највећа, не решава питања која су нераздвајно везана за радника. Анкете су показале да веће наднице подстичу и већи животни ниво, већи број намирница, скупље намирнице, већи трошак. Тако, где се више прими, више се и издаје. Доказано је да су радници с великим надницама мање штедљиви од радника с мањим надницама: они су већи пробирачи у избору намирница, мање улажу, мање се осигуравају, више се користе кредитом приликом снабдевања итд. Једном речи, дешава се да су баш велике наднице повод многим неуредностима у домаћим газдинствима. Стога се питање наднице обично одваја од привреде радника и овој се посвећује особена пажња.

Радничка привреда је потрошачка. То је она привреда која даје највећи подстицај и производњи, и промету, и свима другим економским појавама. Специјално радник троши за храну, одело, стан, огрев, осветлење; он троши на неговање и школовање деце, на удомљавање, старање о здрављу и у болести; он издаје на осигурања и одваја што-шта за доцније потребе и случајеве. Све што потребује живот, здравље и будућност породице не може да се задовољи а да се не учини неки издатак, да се не окрњи радников доходак. Стога се о таквој привреди не може казати

друго што до да је потрошачка. Он управо у својој сопственој привреди и нема друго што него потрошњу. Радник је потрошач првога реда; он је најмногобројнији потрошач, он највише — укупно — троши и хлеба, и поврћа, и меса, и одела, и обуће итд. Кад се зна да он сву своју надницу издаје само да подмири своје најпрече животне потребе, онда је ово, како је квалификована његова привреда, потпуно на своме месту.

Потрошачка природа радникове привреде заслужује да се погледа и са ширега народнога гледишта. У земљама, где је радника много, он је највећи потрошач и тежачких, и занатских, и индустријских производа. За његову потрошачку кадрост везана је судбина ових производа. Не само од наднице, него много више од начина како се радник снабдева — да ли се снабдева скупо или јевтино — зависи како количина намирница коју ће радник потрошити тако и каквоћа њихова. То је тако везано једно с другим да није нимало чудно што су се некоје државне управе осетиле дужне да се и саме умешају — да би браниле интерес производње — и тежачке и индустријске.

Увидело се најзад да је за потрошњу масе радника везан и интерес произвођача: И ради ових — не толико ради самих потрошача — предузимају се широке мере које наговештавају нову еру у привредној политици. Мора се ипак признати да постоји ова веза и да је у интересу баш ових произвођачких грана да маса потрошача буде што јача и што расположенија. Стога се морају најоштрије осудити оне намере и радње које гледају своју корист у поскупљивању намирница уместо да рационалном производњом сведу трошкове око производње на најмању меру. Поскупљивањем производа — како тежачких

тако и индустријских — утиче се да се смањи њихова потрошња, а то није интерес ни тежаштва ни индустрије.

Интерес радникове привреде.

Интерес потрошача је велики и многостран. На првом месту његов је интерес да за извесну одређену суму новаца добије што више намирница које су му потребне за живот. На другом месту његов је интерес да добије добре, непреиначене и непокварене намирнице. На трећем месту његов је интерес да поврати ред у своме газдинству, да ослободи свој буџет од оних многих излишних ствари које му намеће поверилац, продавац и приватна трговина, која има у виду само своју добит. Сви ови интереси веома су важни за потрошачку привреду, али потрошач ипак не поклања подједнаке пажње свима.

Да добије што више намирница за једну одређену суму новца, рецимо за 1—10—100—1.000 динара, то жели сваки потрошач. Може се, шта више, рећи да овај интерес највише осећају сви потрошачи — како сиромашнији, тако и имућнији. Али друго су жеље, које су везане више за личности, а друго чињенице, које се личностима намећу. Тако, нпр., када у једном месту има само један продавац, онда купци, потрошачи, ако немогу ни на који начин да избегну монополске цене тога једнога продавца, морају да дају већу суму новаца за мању количину намирница. Нпр. за један килограм брашна или шећера итд. морају дати више динара него што би дали да монополске цене не постоје. Или ако у једном месту има више продаваца него што стварно има потребе, онда њихово укупно издржавање и зарада падају такође на терет купаца у томе месту. И у једном и у другом случају

сам начин снабдевања смањује количину намирница коју за једну одређену суму новца добијамо и на тај начин изиграва нашу жељу да обратно постигнемо. Ово се — другим речима — каже: да данашњи начин снабдевања, а то је капиталистички начин, обара или слаби куповну моћ купчева новца, што исто толико значи као кад бисмо казали: да данашњи механизам снабдевања смањује количину намирница коју желимо имати или — још — да откида од потрошње један добар део намирница. Није тешко из ове чињенице извести неизбежан закључак: пошто производња зависи на крају краја од потрошње, то свако смањивање ове последње мора изазвати и смањивање оне прве. Начин снабдевања који смањује количину намирница у ствари смањује производњу њихову. Такав начин снабдевања штетан је не само за потрошача већ и за произвођача: он штети укупну народну привреду. И потрошач крај најживље своје жеље да једном одређеном сумом свога дохотка подмири што већи број својих потреба, у ствари постиже обрнуто: постиже да подмири што мање потреба. И тако иде ствар из дана у дан, тако ће ствар ићи докле год се буде остало при садањем начину снабдевања. Сам, дакле, тај привредни систем паралише прву и највећу жељу потрошачеву.

Не пролази боље ни жеља да се добију добре, непреиначане и нектварене намирнице. Не понашају се сви продавци једнако. Има међу њима часних људи који неће ни за какве паре подметати или кварити робу. Такви продавци уживају у томе погледу добар глас и они мало побуђују купце на негодовање. Шта више такви продавци опстоје и онде, где се појави друкчији — социјално кориснији — начин снабдевања. Али има и продаваца који подлегну штетним

утицајима; што се сами снабдевају тек из треће или четврте руке, што су због тога у тешком положају да издрже утакмицу других продаваца који се сами снабдевају на бољи начин, што су приморани да се довијају да на ма који начин паралишу туђу конкуренцију. Тада се често прибегава и патварању (фалсификовању) намирница, кривој мери и свакојаким другим потурањима да би се у утакмици с другим продавцима одржао. И овде, дакле, данашњи начин снабдевања не даје потрошачу у свему јемство да ће за свој новац добити увек намирнице које ће задовољити захтеве људске снаге, здравља и потреба. И овде остаје незадовољен потпуно један интерес потрошачев. И овде се кривац мора тражити даље и дубље него што су само личне каквоће појединих продаваца.

Остаје још да се види како стоји ствар с трећим интересом потрошачевим: да поврати ред у свом газдинству, да ослободи свој буџет од оних многих излишних ствари које му намеће приватна трговина и капиталистичка индустрија. У овом погледу ове две силе извршиле су праву револуцију и у потрошњи и у потрошачу. Потрошњи се нуде намирнице које она не потребује и не тражи. Реклама и мода узимају се при том у помоћ и оне чине велику услугу. Данас се натура оваква боја, сутра друкчија. Данас се саветује овакав штоф и крој, сутра друкчији. Па капа, обућа, рукавице, чак до дугмади, све је то подвргнуто честим променама: одбацује се дотадања намирница, намеће се друкчија — нова. Промене ове нису се ограничиле само на предмете које људи и жене носе, већ су се рашириле и на ствари кућевне — намештај, оруђа, украсе. Све је потчињено променама и све је срачунато — поглавито — на то да

се чине нове набавке, да се купује и даје профит онима који те нове предмете производе и продају. У потрошњу је унесена несталност, потрошња је извргнута не потребама оних који за њу одговарају, већ интересима људи и установа који траже нова за-послења, победу над својим конкурентима и — добит.

Ну, највећа је пометеност постигнута у самом потрошачу. Промене које су вршене и које се стално врше у потрошњи нису могле проћи а да не оставе свој отисак у укусу, потребама, у свести потрошачевој. И он је постао несталан, пробирач, колебљив. И он је незадовољан оним што већ има. И он би желео ново и ново. Он је у том погледу постао тако несталан да су против њега почели да устају и сами индустријалци и продајци. Они исти, који су учинили да он такав буде, сада га оптужују да је ћудљив, превртљив, несталан, и да због тих његових рђавих особина велика стоваришта, већ израђених ну још нераспродатих намирница, стоје на велику штету и и израђивача и продаваца! Огромне суме, веле ови, леже умртвљене, привреда има отуда велике штете, то не доприноси појевтињавању, већ поскупљавању живота.

У овом последњем су и једни и други казали искрену реч. Само што та реч оптужује њих саме: оптужује систем кога се они држе и који они бране: добитништво и његове пратиоце: рекламе, намерне промене у избору намирница, страховиту утакмицу итд. Јасно је да је лек и овде потребан, али он се не може тражити у садашњем начину снабдевања; он је на супротној страни.

Задругар.

Потребна је одбрана. Ствар снабдевања стоји данас тако да угрожава најживотнији интерес свих потрошача. Свакојачко су интереси малих потрошача угрожени више од интереса великих. Мали имају мање дохотке, који и иначе тешко достижу да покрију најпрече потребе у животу, а када се ти дохотци још смање преплаћивањем намирница, великим ценама и разним другим средствима што смањују куповну моћ динара, онда су дохотци још мањи. Због таквога стања ствари мали потрошач нарочито трпи и страда услед таквога начина снабдевања. Стога је он принуђен да се брани. Он мора да се брани од скупоће, од задуживања продавцима и — евентуално — од других зала: патварања намирница, криве мере, натурање непотребних намирница итд. Једном речи он је приморан да брани куповну моћ свога невеликога дохотка како би на тај начин за свој новац добио што више намирница које су му неопходно потребне.

Али како ће да се брани мали и нејаки потрошач? Лично? Лично може да покуша само да промени продавца, да потражи другог који ће га боље снабдевати, где се неће задуживати, где неће пасти у зависност. Је ли то увек могућно? Може ли се наћи такав продавац и да потрошач може увек куповати само за готов новац? Да се не упуштамо у нагађања, да потражимо одговор од стварнога живота и односа међ људима. Огромна већина покушаја није дала повољних резултата. А ако је где-где резултат био повољан, то су били тако ретки и изузетни случајеви да се не могу уопште узимати као какав доказ. Да је на тој основи могућно решење

поменутих тешкоћа ништа не би било лакше него олако решити цео проблем, нити би људи тражили друге основе. Стога се морао тражити други поузданији пут, и он је нађен у заједничкој одбрани.

Овај начин одбране није измислио ниједан појединац. Има и данас људи који мисле да је заједнички начин одбране или рада смислио овај или онај пријатељ народни. То је заблуда. Заједничку одбрану или рад није измислио ниједан човек; она је постала у друштву људском; постала је као друштвена нужда и као таква одржава се и данас. Кад једну невољу или притисак осети више људи, онда су они већ углавном припремљени да реагују. Они нису још готови за једну одређену акцију; али су ипак први материјал које таква акција потребује. Сама акција може бити различита: могу се притиснути обратити држави, општини итд. и очекивати да оне учине што, што ће олакшати њихове тешкоће. Али се могу исто тако окренути и самима себи и од себе самих очекивати поправку. Овај је пут најбржи, јер се не мора чекати на друге пристанке и одлучивања; овај је пут и најбољи утолико што одговара управ болноме месту; он садржи и друге погодности за примену у свима невољама које погађају већи број људи. Погодна личност може ту да учини ипак много: да убрза одлуку, да покаже добар пут којим ће се акција кренути и уопште да упућује цео покрет изабраним — правилним — путем. То је улога вође, који није створио саму реакцију, али који доприноси да ова пође путем који обећава највише успех. Овај је пут и овај начин познат људима од како знају за себе. Њим иду и тако се понашају и животиње кадгод је угрожен њихов опстанак, кад

треба набавити храну или наћи склониште или одбрани простор на коме се крећу итд.

Људи су увек ишли тим путем кадгод је било потребно да се нејаки бране или штите. Они нису ишли тим путем само онда када им је то изрично забрањивано: за време ропства или феудалних господара итд. Ну и тада, када су већи заједнички радови забрањивани да се слободно врше, људи су ипак многе заједничке радње вршили у маломе: помагање један другоме у кући, у пољу, на путу, у шуми итд.

Заједнички је рад постојао код свих народа и у сва времена, када није било нарочитих сметњи томе. Он постоји и данас. Он се јавља свугде, где се јави какав притисак — физички или економски — од кога пате много њих. Оваквих притисака има у свима друштвима. У ретким и споро помичним они су ређи. У друштвима већим и гушћим, где је кретљивост људи већа и лакша, они су многи и чести. Није чудо онда што су и реакције чешће и разнолике у овим последњим. Основа за то постоји свугде, мењају се само примене и облици — према месним условима и потребама. Облике које данас видимо новијега су датума, пре њих били су други који су одговарали тадашњим условима и потребама, али ипак не може се никако казати да су садашњи облици потпуно нови. У њима има много и видних елемената из ранијега — незапамћенога — времена, и они су најважнија основа њихова. Облици заједничкога рада којима се данас брани интерес потрошача, и нарочито доходак малог човека, спада такође у ову категорију заједничких облика; његов корен може се наћи у давнашњој прошлости, а можемо га лако истаћи и у нашој скорашњој друштвеној средини.

Људи су, дакле, упућени самим животом у друштву с другим људима да увек прибегавају заједничким напорима кадгод — више њих — осете да нису кадри да се сваки за себе помогне. Ове друштвене радње поучиле су многе да се успех лакше и сигурније постиже кад се напори удруже. И та поука деловала је увек да се одлуци лакше приступи. Она је утицала и у питању одбране потрошача код нас и њој се има углавном захвалити што се и у нас појавила једнога дана велика и светла социјална фигура задругара. Задругар је онај који верује да се заједничким напорима много њих могу отклонити многе тешкоће у животу, које притискују нарочито нејаке људе, и који раде да се то уверење и остварује. Задругар се појавио да би заштитио животне интересе најширега друштвенога реда, у овој прилици његова заштита добила је и нарочити смисао у томе што је стао у одбрану најсветијега права — у одбрану раднога дохотка једнога од најкориснијих редова нашега данашњега друштва.

Зашто је потребна ова одбрана. Читаоцу је свакако пало у очи да се често и нарочито удара гласом на реч потрошач, која је на многим местима заменила именицу радник. То је учињено у намери да се нагласи потрошачка улога радника, јер радник друге своје привреде нема и јер једино у овој привреди може да тражи поправку свога економскога и социјалнога положаја. Али одмах за овом констатацијом мора се констатовати и једна слаба страна потрошачева. И дан дањи чују се — овда-онда — примедбе како је сваки потрошач тром, мало мисли о својој потрошњи, пушта да му други одређује укус и потребе, задовољава се лако и брзо, склон

је да прима више туђу иницијативу него да испољава своју. Мора се признати да се многи потрошачи не могу ни данас одбранити од оваквих прекора. Али, ипак, мислим, да су то више заоставштине ранијих времена које се, као свака заоставштина, споро и тешко мења, ну која се ипак у многоме променила. Стоји факат да је потрошач био такав кад су друштвене прилике биле друкчије: кад је било мање груписаних људи и мање потреба, кад је борба за опстанак била мање оштра и снабдевање се вршило код познатог продавца који се налазио недалеко од потрошача, кад су односи били више суседски и више поверљиви, кад није било толико повода за сумње и резервисања итд. Тада је потрошач заиста с више поверења приступио своме познанику продавцу, често тражио од њега и савет шта ће купити не бојећи се да ће га овај преварити, није се бојао да се и задужи таквом продавцу нити се овај устручавао да му верује, јер га је добро познавао; односи између једнога и другог били су суседски и пријатељски, и они су могли да створе менталитет у потрошачу који допушта и поверења, и тешко самостално одлучивање, и ослањање на туђе мишљење итд. Али се то стање коначно понајлак из основа променило. Дошла су већа груписања, већи саобраћај, нагомилавање потрошача на једном одређеном простору, увећање броја продаваца и њихова међусобна борба око потрошача, више и разноврснијих радова и више и разноликијих намирница; једном речи настале су друштвене промене које су утицале да се и менталитет потрошачев промени. Данашњи потрошач у многоме мисли друкчије него што је мислио пређашњи; осећа притиске које је ново стање ствари створило и ствара; и — што је главно — реагује на њих више и чешће.

Тип новогa потрошача је активан, радан, старалачки, И то је највећа добити коју је ново стање социјалних ствари донело.

Али, да се вратимо на питање: зашто је потребна одбрана потрошача, које смо мало пре ставили. Одговор није лак ни једноставан, стога ћу га поделити у неколико посебних тачака и стараћу се да га дам што јасније.

На првом месту потрошач мора да брани куповну моћ свога новца. Нарочито онај потрошач који има мали и одређени доходак, а такви су у првом реду они који живе о својој надници, мора да се стара да очува куповну моћ свакога свога динара. Раније смо видели шта све и како утиче да се ова моћ обори и смањи. Особито је тој опасности изложен сваки динар малогa потрошача, јер он купује на мало, не може да бира продавца, а ако је још задужен мора да се подвргава свима условима (цени, каквоћи итд.) који нису корисни по куповну моћ његовогa новца. Стога је сваки потрошач, а мали у првоме реду, приморан да прибегне свима легалним средствима да би добио за свој новац што више и што бољих намирница; мали потрошач само тако може да подмирује бар своје најпрече животне потребе и својим малим дохотком.

Напоредо с овим потрошач има интерес да што потпуније подмири своје потребе. Данас је број потреба а и прешност њихова друкчија него што је некада био. Има потреба које се данас никако не могу избећи: ни у храни, ни у оделу, ни у стану, ни у школовању деце итд. Раније су многе потребе, док су људи живели у затвореним домаћим привредама, или подмириване у самим тим привредама или уопште нису ни постојале. Данас се све мора купити, за све

се мора издати новац, и ако је начин снабдевања такав да се за новац може набавити само мали број намирница, онда се многе потребе или неће подмирити уопште или ће то бити само задуживањем — скраћивањем будућих потреба. Стога је највећи интерес потрошачев да учини све што легално може да за свој новац добије што је могућно више и разноврснијих потребних намирница. Како се то постиже само ако се за једну исту суму новца може добити већа количина намирница, то потрошач мора да стане у одбрану куповне моћи свога новца. Како је то могућно учинити, казано је већ унеколико, ну доцније ће се казати и више.

Раније је поменуто како данашњи начин снабдевања доноси велику штету народној привреди уопште. Ни произвођач ни продавац не знају своје купце и стога раде на случај, па онда настаје и између произвођача и између продавца борба ко ће што више купаца себи привући. Прво, производи се и магационира без плана, затим се од страха да роба не стоји непродата удари у луксузно излагање, рекламе, путовања, врбовања купаца итд. Све то у резултату доноси оптерећавање робне цене, а ово — оптерећавање — чини се у нади и уверењу да ће све то платити — накнадити — потрошач. У највећем броју случајева тако и бива. Али бива и да се сва ова произведена роба не може продати: или нема купаца за све што се произвело, или је њихова куповна моћ ослабела, или се појавила нека озбиљна конкуренција: Америке или Јапана итд. Тада настају тзв. економске кризе, застој послова, огромни губитци. И све зато, јер се није знао потрошач, јер је главни покретач била жеља да се постигне добит, јер је постојала

нада и да ће се потрошач наћи и да ће се добит ухватити; јер се радило на случај и без плана.

Ове штете нису мале нити ретке. Оне се врло често понављају и оне погађају цео народ. Застој рада и послова, беспослица у огромном броју, опадање потрошње и најпотребнијих намирница, све води за многа узнемиривања и за многе штетне издатке. Ове су штете тако велике да би се њима, када би се само једном отклониле износима од само једне такве прилике могле да збрину многе социјалне бриге у свету. Ја говорим овде само о штетама које потичу отуда што се у привреди ради без плана. Није овде реч о штетама које друга дешавања у људским друштвима изазивају. Није реч ни о ратовима и ратним последицама које су и велике и дуготрајне. Реч је само о једној врсти узрока и само тим узроцима тражи се овде погодно решење. Казано је већ одакле ове штете потичу. Тиме је у исто време казано и где се може наћи лек. У потрошњи је завладао хаос, у потрошњи се и решење мора тражити. Не помаже ништа стварати нове и нове намирнице. Не помаже ни само увећање доходака. Исто тако не помаже ни смањивање потрошње. Све су то једностране мере, које могу овоме или ономе појединцу нешто и користити. Али главно питање остаје отворено: потрошња, главни стуб свега привреднога делања, остаје неуређена, остављена најразноврснијим случајностима и изложена највећим и најразличнијим штетама.

Потрошач који је стварни носилац потрошње, треба то у ствари и да буде. Он треба да учини да потрошња заузме своје легитимно место, које је прво у привредноме животу, да она одлучује шта ће се и како ће се радити у другим привредним

областима, да једном речи завлада ред у привреди који је сада јако угрожен. Ова акција није нешто савршено ново, непознато ширим друштвеним круговима. Напротив! Та акција позната је многим милијунима људи, они је врше и верују у њен успех. Потрошач и код нас мора да стане у одбрану онога свога највећег интереса, који је у исто време највећи интерес и укупне наше народне привреде. Не мења ствар што су у нас још у већини произвођачи — тежаци. Њихов се број стално смањује. И биће све мањи уколико наш народ буде напредовао. То је неизбежност културнога развитка свакога народа. Има већ земаља у којима мање од 30% тежака подмирују све потребе у храни и сировинама осталих 70% нетежака које пре само седамдесет година нису могли 80% тежака да подмире за 20% нетежака.

Ну осим ових — више или мање — економских побуда има и других које побуђују потрошача да размишља о свом положају уопште. То су поглавито побуде социјалне природе, положај потрошача у друштву уопште, и оне се утолико јаче и живље истичу уколико потрошач долази до већег сазнања о друштвеном стању уопште и о својој улози понаособ. Видели смо какве је плодове донео друштвени живот докле је једна од најважнијих грана његових почивала на погрешној основи. Само зато што је природна основа била занемарена, цела та грана развијала се неправилно: уместо да рађа корисне плодове, она је пуштала неродне изданке, гушила је околину и стварала сметње природном развиту и напредовању. Резултати су увек били обуздавање полета, расипање снаге у неплодне израсте, штетне по сам живот и основу његову. Разуме се да су највећу штету од таквога стања ствари морали

осећати они који стоје у основи целе те гране. То је потрошња и њени носиоци, и они, чим су сазнали да је њихов положај погрешан и штетан, морали су да осете и потребу да раде да се ствари врате на правилну основу.

Ово осећање створило је до данас читав један покрет који већ обухвата све делове наше земље. Преко 100 милијона породица у свету судељују у томе покрету и овај број брзо расти из дана у дан. Огромни капитали у њему су ангажовани; велики број радника производи за организоване и познате потрошаче чије су потребе тачно познате; многе фабрике и радионице раде само у томе смислу; милијарде претичу и враћају се сваке године потрошачима у место да их прибирају себи поједини приватни фабриканти и продавци као што је то раније било. Ударена је једна нова основа и она доноси и нове плодове.

Али независно од ових практичних резултата, покрет је овај пробудио наде у побољшање целокупнога социјалнога живота. Досадање друштво одликовало се општом борбом свих против свих. Шта је донео такав поредак знамо сви: искоришћавање другог, нарочито искоришћавање слабијих, борбу за добит унутра једне земље, а кад се те међе покажу уске, онда се борба преноси и у туђе области; шта је друго повод великим империјалистичким ратовима ако не жеља да се искоришћавају други. И у томе се не разликују једни од других: тзв. „демократске“ државе пљачкају и робе друге земље и народе исто, ако не и више, него што то чине државе тзв. ауторитативнога поретка. Све је ове апетите створила и држи основа на којој почива највећи део привреднога живота у свету. Покрет потрошача устао је одлучно и смело против тога. Они верују да ће се сав живот,

сви односи и лични и народни променити ако на место опште пљачке дође неискоришћавање другог. Не само то, они су уверени да када у привредним односима престане да одлучује профит, добит, да ће и морал — и социјални и лични — престати да равнодушно прима најантисоцијалније и најмрскије радње појединаца и читавих група, да ће и правна правила добити већу снагу, да ће и саме вештине, па и сам језик, којим се људи служе да би изразили своја осећања и своје мисли, променити свој израз у смислу вишега, човечнијега и бољега.

Потрошачи искрено верују у реформаторску моћ нове — своје — привредне основе и раде да јој створе што пре што шири терен. Ширење њиховога покрета има тај смисао. Што шири покрет, ближа је нова привредна основа, ближи је нов социјални поредак.

ДРУГИ ДЕО.

Задругарство.

Природа задругарства. Задругарство је рад у коме суделују више лица с једнаким дужностима и правима. Кратко речено, задругарство је удружени рад. Али како удруженога рада има од много руку, морам одмах додати: да није сваки удружени рад и задружни рад. Отуда, без сумње, и наш језик има особите изразе којима означава ту разлику. Тако, нпр., кад се споразумеју 10, 100 или више људи да предузму неки посао, рецимо да купују или продају, да примају улоге и дају зајмове, да купују сировине или да своје сировине прерађују и прерађевине продају итд., онда је то најобичнији тип удружења чији смер не иде даље него да својим члановима донесе неку добит. Оваква удружења у ствари не устају против поретка, који је основан на профиту и где сваки тежи да достигне неки профит, него, напротив, служе томе поретку. Она допуњује тај поредак утолико што оспособљавају за њ оне, који по својој нејакој економској снази нису лично ни посебно кадри да сарађују у њему. Добитнички поредак добија у њима своју усавршицу, проширује се круг профитера, али профитништво као — социјално зло — од кога пате и страдају народи остаје оснажено и у неколико усавршено. Јасно је да су од таквих удружења не може очекивати лечење и поправка данашњег соци-

јалнога зла које погађа највећи број људи свих народа, и сасвим је на свом месту што се она разликују од оне врсте удруженога рада која устаје против пљачке као социјалнога система уопште. Уместо је да се овде каже да од оваквога удружена рада могу имати користи и појединци и сви они који суделују у њима. Али — ваља одмах додати — та је корист једнострана и постиже се увек на штету другог. Особито име, које наш језик даје тој акцији, потпуно је у складу како с историским фактима из живота свих познатих народа тако и са чињеницама из наше недавне прошлости.

Именом задругарства наш језик тачно означава да се ту не ради против другог него, напротив, да је цео смисао, цео правац упућен да сваки, тражећи себи помоћи да и другоме помоћ, да — дакле — радећи за себе ради у исто време и за другог. Ову своју одређеност наш је језик добио свакојачко из животних факата давнашње прошлости нашег народа, када је он био још далеко од тога да прими факта која руше овакву друштвену основу; али је та одређеност нашла свој ослонац и израз и у доцнијем народном животу, када су се рушилачке чињенице стале већ увелико јављати.

Познато је да је једна од најглавнијих економских основа наше старије породичне задруге била сопствена производња свих својих намирница, потрошња сопствених производа у затвореном породичном кругу, одсуство додиром с тржиштем, одсуство сваке помисли или могућности да се привредним контактима искоришћавају други. Све док су такви социјални и економски услови постојали, породичне задруге држале су се, вршиле су своје економске функције, и та економска основа израдила је и друге

услове који су дали социјално изврсне творевине и плодове. И дан дањи помињу се високе карактерне особине чланова породичних задруга: њихов веома високи морал и лични, и породични, и опште народни; њихова готовост на помоћ свих нејаких и у имовини и у раду; њихова саосећајност према неимугњима и незбринутима; њихова велика разборитост и разумевање свега што живот у групи, у заједници, производи и истиче.

Али је пораст нашега живља, диференцовање његово, саобраћај и додир с другим земљама полако мењао ову основу. Разни узроци изазивали су производњу не само за себе већ и за друге; излазак ван куће да се један део производа прода — у вези са све већом потребом за новцем — изазвао је жељу да се што боље продаду изнесени производи, а ова основа стала је изграђивати полако и одговарајућа расположења код свакога продавца. На место производње за себе, која оставља произвођача социјално мирним, осим бриге за своју сопствену исхрану, дошла је продаја производа, која може бити повољна, али може исто тако бити и неповољна. Дошла је колебљивост која је пробудила у људи једно дотле непознато осећање — осећање економске несталности и несигурности, које упућује човека да улучи и искористи сваку прилику која може донети што већи доходак за један производ. Тако се понајлак будио у људи осећај новчаног дохотка, који се уз врло мало промена претварао у осећај добити, профита, и тај осећај дао је нов правац свему привредноме раду. Али је то у исто време значило економску смрт породичној задрузи.

Када су у породичну задругу почели продирати ови нови економски елементи, они су је начели у

њеној најважнијој економској основи. Изгледи на пробитачнију продају производа стали су будити индивидуалне енергије и мамити сваку од њих да самостално огледају своју срећу. Онда је, на место интереса заједнице, изашла на позорницу рачуница и узело се рачунати: колико који члан даје радина а колико нерадина заједници, колико који члан доприноси дохотцима а колико који расходима итд. И рачуница, као сваки хладни бројеви, почела је да говори језиком којим се раније није у породици говорило: стала су се јављати незадовољства и негодовања која су увек доводила до растанка — до деобе породичне заједнице привреде.

Тако је удаљавање од заједнице привреде постепено уништило ову привреду. На место ње дошла је привреда инкосне породице — привреда коју је тражила продаја на тржишту или, још ближе, коју је морала створити привреда у којој се ради за добит. Тако је у исто време изгубило свој прави значај име заједнице привреде, која је означавала један период у нашој социјалној и економској историји, остало је само још сећање на њ. Данас многи употребљавају то име и где треба и где не треба. Употребљавају га за многе удружене радове који у ствари нису заједнички радови. Једни то чине што не знају правог смисла заједнице. Други што несвесно мешају ствари које ничега заједничкога немају. Док има много њих који једном маском свесно хоће да придаду својим незаједничким намерама чисту и лепу одећу једне високе социјалне замисли.

Ми стојимо код историскога значаја заједнице привреде. За нас је име заједнице привреде јасна и тачна ознака онога привреднога облика који нема у себи ничега антисоцијалнога. Заједницом ми данас на-

зивамо само оне привредне радње које не врше плачку ни људи ни људских група. На супрот обичнога удруженога рада, коме данас прибегавају и највећи поборници профитерскога система, ми смо да је — и историски и фактички — само онај облик удруженога рада заједнички рад, који искључује профит из људских привредних и уопште људских односа. У том смислу овде је употребљено име заједнице; само у томе смислу ми придајемо васколики основни значај заједничкоме покрету. Када заједница не би имала у себи никакве друге садржине до само да олакша и оснажи индивидуалне напоре у данашњем индивидуалистичком привредном поретку, оно не би имало другога значаја него што има сваки други комбиновани рад, не би имало никаквога вишега социјалнога смисла, његова улога била би без икаквога значаја у правцу лечења и поправљања данашњих социјалних недуга. Они који верују да се данашње зло још може отклонити, не би имали ништа више да очекују од таквога заједничкога.

Заједница — обичај.

Заједница је стара и стална појава у друштву. О њој има успомена у предањима и споменицима када људи још нису умели да бележе шта се дешава међ њима и око њих. Али има и забележених споменика из давне прошлости који показују да су некоје радње људи само заједнички радили. Да поменем само неколико: грађење долапа (црпки) за заливање усева, копање извора, грађење брана од поплава код старих Китајаца, Египћана и разних културних насебина уз Тигар и Еуфрат итд. Код Вавилоњана пре близу 3900 година, за време чувенога краља Хамурабија, постојале су већ и установе заједнице, које су се

занимале закупљивањем већих земљишта и давањем ових — у мањим парцелама и по цени коштања — малим обрађивачима. Јасан доказ о томе имамо у једном нарочитом члану Хамурабијева законика.

Обичаје, да се људи помажу задружним радом, налазимо код свих старих народа: лов дивљачи, лов риба вршени су само тим путем све док нису нађене справе за риболов које су омогућавале лов и појединцима. Али да не идемо далеко, у последњој четврти осамнаестог и у првој четврти деветнаестог века, дакле онда када су радни људи тога доба проводили најмучнији живот, у многим местима у Енглеској и Скотској сиромашни нису друкчије набављали брашно за хлеб и угљен за гориво него на задружни начин. Обично би се споразумеле неколико породица, па су заједничким средствима набављале врећу брашна, или тону угљена, или бут или више меса итд. Корист су налазиле у томе што је свака долазила до јевтинијих намирница него што их је добијала када је набављала на мало код ситничара. И такви су се поступци стално понављали; нису основане нарочите установе, већ се обрачун свршавао после сваке набавке.

Овај исти начин снабдевања био је и у нашој земљи, а без сумње да га има и сада, нарочито у мањим насељима. Ја лично памтим случајеве како се моја породица — отац и мајка — споразумевала са суседним породицама и заједнички набављале јагње, свињче, рибу, чабар сира и друге намирнице. Набављене намирнице одмах су дељене — колико је ко хтео — и обрачун је свршаван одмах. Одмах је сваки увиђао да је сваки мање трошио за исте намирнице за које се у „чаршији“ давало много више. Често пута су намирнице, овако набављане, биле и боље,

јер нико није имао интереса да их преиначава, да их квари или да им што непотребно додаје. Ово осведочење чинило је да су се овакви поступци често понављали.

Економска је карактеристика ових поступака у томе, што се, поред јевтиније цене, добре каквоће и тачне мере, после сваке набавке свршавала цела радња. Нису писана никаква правила, нису вођене никакве књиге, није остајао никакав траг — ни материјални, ни писани — о ономе што се десило; намирнице су уступане свима суделовачима за ону исту суму колико су они за њих издали кад су оне набављене — дакле по цени коштања. Радило се све као што су и стари радили, њихови поступци прешли су и на наследнике, задружно снабдевање постало је обичај и обичај тај понавља се, као што сам рекао, овде — онде и данас. Значајно је при томе што људи који су по обичају вршили задружно снабдевање нису знали нити чули што о некаквим задружним начелима; сваки је радио како су га побуђивала сама животна факта која је производила његова социјална средина, сви су радили како их је упућивао изглед на најмањи отпор и нада на највећи успех, и створили су један социјални и привредни облик који се — иако почетан и још несавршен — показао као једна важна и поучна етапа у развоју истинскога задругарства.

**Задругарство
— установка.**

Овај период задружнога снабдевања није сасвим ишчезао. Јавља се као обичај овде — онде и понавља се, јер у месту још нема свих услова да се он институише, да се претвори у установу, која би стално и систематски вршила посао снабдевања. Оваквих појава има много у дру-

штву људском, многи се обичаји држе и практикују, јер нису могли развити своју функцију догле да би им требало створити и нарочити апарат за ту радњу. У таквом стању налази се задругарство још у многим социјалним срединама и налазиће се све док те средине не створе и услове за један нарочити задружни апарат. У Великој Британији, где се прво појавио и апарат задругарства, какав је тражило тадање социјално стање тамошње, дуго је задружно снабдевање вршено као обичај: без нарочитих писаних правила, без књиговодства, без деобе каквога вишка, јер су намирнице дељене по цени коштања, без икаквих одбитака за будуће радње и старања. Чим је која намирница набављена, одмах је и раздељена суделовачима и одмах је и цео обрачун свршаван. Тако је набављано брашно, угљен, масло и још неке најпрече намирнице за живот. Тек доцније, када су овакве набавке учестале, појавила се код људи потреба и расположење: да неке намирнице имају увек при руци; и тада су почели да, најпре у једној соби или претсобљу кога свога друга, а доцније и у нарочито најмљеној соби, удесе неку врсту скромнога магацина, стоваришта — како су тада говорили — и та стоваришта била су прве установе за задружно снабдевање.

Први овакви кораци учињени су у Скотској. Учинили су их радници који су се тада налазили у прелазном и врло тешком материјалном стању. Рад у кући за тржиште или за каквога трговца већ је увелико почео да се губи и на његово место све је више преовлађивао рад ван куће — у туђој радионици. Зарада је и пре тога била мала, ну када је велики предузетник заузео без мало монополски положај, она се спустила на незапамћену низину. По-

мињу се и данас изјаве, које је у оно доба учинио један народни посланик у парламенту, да један радник није имао тада веће зараде од једнога шилинга, или у данашњој вредности нашега новца, од 10 динара недељно. С тако бедним дохотком радник се није могао ни огрејати ни сухога хлеба најести. Беда је била велика и општа, очајање се тењало до врхунца, обуставе рада, протести, побуне биле су честе појаве. У таквим условима најчешће се јављају и разни планови како да се зло лечи, иде се из плана у план, из једне крајности у другу, и понајчешће се не погоди прави излаз.

Тако се нешто догађало и овим бедницима у Скотској, није боље било ни њиховим друговима у Енглеској. После безуспешних страјкова, дошао је политички устанак, под именом чартизма — по писменом програму и захтевима који су ослобођени радници израдили и истакли. Ну тај је покрет силом државне оружане снаге и у крви угушен. Тада је постепено почело да се израђује и обрађује мишљење: да се покуша поправка сопственом снагом и средствима самих радника, и тада је први пут јаче наглашено да покушај треба почети од самога спасавања свога беднога дохотка.

Не зна се тачно ко је имено први ту мисао изнео. Помињу се поједина имена из околине и друштва Роберта Оена (Robert Owen), тадањег реформатора фабричкога рада и међусобних односа између предузетника и радника. Помиње се и сам Оен, који је неједанпут ударио гласом против пљачке коју врше ситни продавци над својим сиромашним купцима и који је — да би избегао ту пљачку — установио нарочите продавнице крај своје фабрике у Новом Ленарку. Помињу се и друга лица ван тога

круга. Али се не може са сигурношћу рећи да је то учинио овај или онај. Уосталом то и није потребно знати, јер баш да претпоставимо ово или оно име, оно није могло учинити ништа ван или мимо чињеница што су деловале у онамошњој средини.

Новијим истраживањима доказано је да је и пре Оена било установа које су се бринуле о снабдевању својих сиромашних чланова. Није их било много, али се ипак помиње десетак таквих, као и то да некоје од тих установа постоје — ну сада под именом задруга — и данас. Шта више, нашло се да су две-три још онда практиковале враћање више узете суме, што је доцније постало најглавнија основа економскога задружнога система, који се везује за име извеснога броја ткачких радника у Рочделу, тзв. Рочделских Пионира.

Доходак страховито мали; посла није било увек — дакле и тако мали доходак нередован и несигуран; цене свима намирницама сразмерно врло високе. Сваки задужен продавцу. Патварање намирница, крива мера редовна појава. Помиње се да су продавци тада мешали у брашно неку ситну земљу и неке минерале како би што више добили на њему. Сви покушаји да се наднице поправе — да се дакле доходак на тај начин повећа — пропали.

Шта је онда остало друго овим људима него да потраже спас у самој својој потрошњи. То је било, као економска мисао, нешто савршено ново, али другога извора није било. И радници су приступили њеној практичној обради без икаквих претходних књижких обрада. Приступили су, јер их је снага социјалних факата тамо упућивала, којима су они, не мислећи даље о свима социјалним последицама, морали следовати.

Тако је поникла прва установа за задружно снабдевање. Енглески писци наводе да је то било већ у 1760 години и наводе нека имена од којих су некоја знаменита и данас. Нису се све установе, које су се од тада почеле оснивати, и одржале до данас. Многе су се угасиле, али има једних које и данас живе. Што је један део престао, приписује се њиховом начину рада који још није био као што сама ствар тражи. Што су се друге одржале, објашњава се што су или одмах погодиле прави пут или што су га брзо нашле. Главно је да је већ била сазрела ствар да се од повремених поступака пређе на сталну праксу, која се — разуме се — не може вршити без нарочитога апарата.

Ја нећу овде да набрајам све случајеве где су таква сазревања већ достигала. То није потребно ствари која се има овде у виду. Али не могу а да не поменем један догађај који је — да је успео — могао да да друкчији правац целој ствари.

У ово време живео је и живо радио да оствари своје замисли чувени енглески мислилац и практички радник Роберт Оен, који је веровао да би се друштво људско поправило и усрећило ако би се ослободило стега и исцрпљивања којима га је све више подвргавао тадашњи ред ствари. Оен је био у ствари прво фабрички радник, затим директор једне фабрике и најзад и сам сопственик фабрикант. Он је, дакле, имао доста и разне прилике да сам осети и позна живот и стање фабричкога живота и рада. Дотле је радник сматран горе него стока за вучу. Гоњен је дуго да ради без одмора, чак је и тучен када су господар или директор сматрали да су у праву да се наљуते, а надница му је давана тако мала да је једва могао хлеба да набави довољно. Па и тако

бедне наднице чиниле су се господарима велике и, да би их обарали или бар да би спречили да се пењу, узимали су, за још мању надницу, жене и децу у рад. Поред повећане радничке беде ова је мера изазвала још и друге зле последице — разне болести, закржљавање снаге омладине, разне неморалне појаве итд. Радник је био у маси неписмен, нигде није имао заштите од таквих преступа, тада још није постојала стварно законска заштита рада.

Оен је прво у својој фабрици променио из основа услове под којима је радник имао радити. Скратио је време рада и повећао наднице. Ограничио суделовање жена и деце и сасвим искључио извесна стања код жена и одвећ малу узраст код деце. Позната је, и дан дањи се помиње, његова изрека, када је бранио своје поступке пред својим компанионима и конкурентима: Ви чистите, подмазјете, негујете и чувате своје мртве металне машине, а не водите нимало бриге о својим живим машинама, о својим главним помагачима и пријатељима!

Непосредно после првих успеха на овом пољу Оен је стао јавно писати и предлагати да се радничтву обрати већа пажња у интересу индустрије, која је све више занимала водеће кругове у земљи. Помиње се његов писмени апел који је он предао парламенту. Практичне реформе разнеле су биле по свему свету име Оеново и он доживео да се за њ заинтересују и саме некоје крунисане главе. Али су још више прочули његово име његови планови, које је он, после својих практичних успеха, стао да објављује и да се за њих заузима.

Оену је било јасно да уређење друштва, какво је тада било, није добро. Он је дошао на мисао да би се све могло поправити ако би се основа његова

променила. Нарочито је његово негодовање изазивало искоришћавање и изнуравање човека које је у свим могућим облицима и у огромној мери тада и тајно и јавно вршено. Стога је Оен смислио да би се све боље уредило ако би се друштво, у коме је завладала општа пљачка, уредило на основи малих заједница — *communities* — у којима би сви радили да подмире своје властите потребе, у којима неће бити куповине и продаје како се то иначе чини, у којима неће, дакле, бити утакмице ни превара, ни пљачке. У таквим би се заједницама развили сасвим други односи него што иначе владају, а како је сваки човек — писао је Оен — по природи добар, створио би се најбољи друштвени живот у свету. Оен је покушао и да оствари такве заједнице, и дао је велике суме да се једна — две и оснују.

Овај план, поред ранијих практичних потхвата и успеха, привукли су Оену велики број поштовалаца и пријатеља. Било је међ њима радника, али је било и интелектуалаца. Један од ових последњих нарочито је скренуо на себе пажњу, како својим практичним радом тако и својом пропагандом, да заслужије већ и због тога, а и због самога задружарства, да се нарочито овде помене.

Др. Кинг. То је био доктор медицине и лекар, *William King*, који је живео и лечио у Брајтону, где је имао и сувише прилике да позна беду радничкога реда. Њега су коснуле оне исте немиле појаве које су и Оена подстакле биле на размишљања и рад и, како је већ био упознат с идејама и плановима његовим, решио се да и сам и одмах приступи практичном остваривању њиховом.

Главна мета била је оснивање посебних заједница

— communities — у којима су људи требало да нађу нову социјалну средину и нове услове за живот. Али је за то требало новаца, и то доста новаца. За прве огледе Оен је дао сам неколико милијуна, али се није могло увек и само на њега рачунати, особито то не би било ни могућно а ни опортуну када се покрет рашири. Стога је Др. Кинг дошао на мисао да ће боље бити ако се та акција прошири и ако се за њу заинтересују сами они којима су ове заједнице намењене. Др. Кинг је знао да постоји велика разлика између цене коју потрошачи плаћају за своје намирнице продавцима и цене колико те намирнице стају ове последње. Он је добро знао да је та разлика — профит — управ онај извор из кога приватни продавци црпу средства и гомилају их за своје добро и богаћење. И то му је дало повод да потражи начин како ће ову разлику употребити за добро оних који је дају. Др. Кинг је имао непрестано на уму крајњи циљ и кад је нашао извор за његово финансирање сматрао је да је ствар упућена правим путем.

Стога је Др. Кинг стао пропаговати оснивање нарочитих удружења која ће узети на себе набавку животних намирница у већим количинама и деобу истих на ситно онима који су чланови њихови. Набављаће се само добре намирнице, мера и услуга имају бити беспрекорни, деоба намирница неће се вршити по цени по којој то чине приватни трговци, него нешто јевтиније, али ипак да остаје једна разлика која ће, после неколико година збирања и чувања, бити довољна да се може прећи на остварење главне намере. Пропаганда је имала успех, Кингове задруге осниване су, у почетку споро, али затим брже и више: задруге су набављале и делиле намирнице боље и јевтиније него што су се могле добити од приватних

продаваца, изгледало је да је ствар на најбољем путу. Др. Кинг је стао издавати и нарочити лист — **Задругар** — који је излазио једанпут месечно и у коме је аутор излагао први део задатка и рада својих задруга на начин који се и данас само може похвалити. Све се то догађало између 1828 до 1830 године. Неки историчари задругарства у В. Британији наводе да их је било у 1830 год., преко 400 задруга, растуриених по разним местима у земљи; други пењу њихов број на 700. Ну то није главно. Важно је да је већ у тој години почело да се јавља хлађење према Др. Кинговим задругама и оне су почеле да се гасе. Др. Кинг напустио је цео посао чим је осетио прве појаве хлађења и више се није појављивао на задружној позорници. После само две — три године од тих задруга остале су само неколико које су похитале да напусте основу, коју им је њихов оснивалац дао, а да пређу на другу.

Овај је период из енглеске задружне прошлости веома поучан и за задружни рад ван Енглеске. Он означава уз то и једно велико искуство које ће увек остати као једна видна опомена под којим се условима може сигурно и с успехом развијати једна социјална акција, као што је задругарство, а под којим не. Оно је једна велика цена која је плаћена да би се то искуство стекло, и која треба на свагда да опомиње — да се не би морала поново плаћати. Уместо је, стога, да упитамо: зашто су задруге Др. Кинга, у чији је покрет он унео поред велике интелигенције и све своје одушевљење, сву реформаторску веру и сву активистичку енергију своју, ипак тако брзо и тако неповратно ишчезле.

Казано је раније да је Др. Кинг био запојен идејама Оена. Једна од тих идеја биле су и нарочите

заједнице које је требало оснивати у средини друштва које не трпи такве формације и које су требало да раде и живе независно од тога друштва. Ради тих заједница Др. Кинг је у ствари и приступио оснивању својих задруга, јер је очекивао да му оне створе и даду материјална средства за остварење главне намере. Он је веома тачно схватио и објашњавао прву економску функцију својих задруга, али је други и најважнији део функције унапред везао за један циљ који не извире — директно и природно — из прве функције, него који се произвољно намеће. Овим не говорим против самих заједница, о којима се има говорити више и поглавито с економскога гледишта; овим скрећем пажњу само на једну чињеницу, која није плод задружнога рада, која је убачена са стране и која је циљала да се цела ствар упути мимо задругарства. Тим самим она је изазвала и целу промену у редовима учесника.

У Др. Кинговим задругама било је доста људи који су такође били приврженици Оенових планова. Али је било и људи који су друкчије мислили. Ови последњи били су с Др. Кингом, док је он објашњавао и развијао први део функција које су његове задруге вршиле. Али су се истицали као доследни браниоци свога дохотка увек када им је стављано у изглед да тај интерес треба да се жртвује ради неких далеких и довољно непознатих смерова. Они су овај свој став бранили све одлучније уколико су задруге показивале веће материјалне успехе и та — стална и разумљива — одбрана привлачила је све већи број чланова на њихову страну. Када је било јасно да већина не жели да се дохотци чланова — управо да се резултати задружне одбране радничких надница — употребе на оно на што је желео да се употребе Др. Кинг, ос-

новна промена била је решена. Тада се Др. Кинг повукао од целог посла. Победила је била мисао да у одбрани радничкога дохотка треба ићи до краја и конзеквентно.

Тако је покушај да се задружни рад искоршћава за друге посебне смерове остао без успеха. Узалуд се објашњавало и доказивало да ће и ти нарочити смерови бити за добро радника; сва та објашњавања и доказивања нису се чинила људима доста убедљива. Већина није видела у њима стварности и чврстога терена. Људи су тражили реалност, хватали се за ову уколико им је ту реалност пружао оглед како се може с успехом бранити и најмањи доходак, и нису били вољни да испуштају своју несумњиву тековину из руку. Нису они били противни да се тековина коју доноси задружно снабдевање употреби и на смерове који ће донети уздизање — економско и културно — радничкога живља, али се јасно опажала тежња да се све то жели постићи само на чврстом земљишту на коме су стојали и да нико не жели да се удаљава од основе која се показала као драгоцен извор свему.

Нестанак Др. Кингових задруга у маси учинио је застој у задружном раду у В. Британији. Остао је у животу био још посве незнатан број и те су задруге похитале да напусте онај део пута који је имао да их уведе онамо камо су водили реформаторски планови Оена. Једне од тих задруга стале су да деле вишак, који су узели од својих задругара у виду веће цене него што су њих намирнице стајале, узимајући за основу уплаћене уделе задругарске. Друге — две или три, стале су делити овај вишак на основу узетих намирница, као што се углавном то данас чини. Нун број задруга није растао. Иако

тада није било у земљи данашњих новина и саобраћајних средстава која брзо разносе вести с једнога краја земље у други, глас о престанку толикога броја задруга које су снабдевале људе најпречим и добрим намирницама и јевтиније него што су то чинили приватни продавци, полако — полако раширио се био по целој земљи. Људи су осећали тежак и nelaгодан притисак, нико није имао куражи, а ни воље; да још помиње задружни пут сналажења и помагања. Ипак, друштвени живот Вел. Британије није остао потпуно обамро и неактиван; стална дешавања у томе животу која су тешко притискивала многе и многе осиротеле и лишене иоле човечне зараде стално су делала и делала.

Роберт Оен организовао је био и пропаганду својих идеја. Било је и неколико сталних пропагатора, мисионара — како су их тада називали — и они су путовали по земљи, држали предавања и проповоали Оенове замисли. Један такав мисионар био је и George Jakob Holyoake, човек велике начитаности, до свих танкости упознат с питањима радничким из чијих је редова и сам поникао и врло — врло убедљив говорник, Холјоков реон био је северни део Енглеске. Он је тамошње и прилике и неприлике познавао као ретко ко други, и он је готово сва знатнија радничка места тога краја стално држао под смотром. Али је Холјок био осим Оеновац, још и убеђени приврженик задругарства. О томе је он оставио врло очигледне и несумњиве доказе у својим бројним делима, које је написао и још за живота објавио. Одатле, а и из свега његова практична рада, сваки може јасно да види да је његова вера у задругарство била исто толико јака као и вера у communities Оенове. Управ, он је веровао

да су и ове последње само један облик задругарства, да и оне не могу бити друго што до једна потпуна — интегрална — задружна радионица. Зато је он, препоручујући Оенове заједнице, у исто време истицао и врлине задругарства.

Рочдел. Изгледа да га је нарочито привлачио један омањи град на северу, у коме је била доста развијена индустрија памучне обраде, како фабричке тако и домаће, и у коме је био приличан број радника. Ови радници живели су веома оскудно, наднице и зараде биле су веома мале, услови уопште тешки као и за све раднике тога доба у Енглеској. Они су више пута пробали да побољшају своје стање обуставом рада — да би нагнали своје господаре да им повећају надницу и да олакшају прекомерни рад уопште. Када је букнуо чартистички покрет многи од њих пришли су му. Похађали су све зборове, слушали разне „реформаторе“ и утешитеље. И нигде и ни с које стране нису добили помоћи — излаза. Холјоку је привукло пажњу ово место — данас чувено у свем свету — и стога што је ту нашао и неколико приврженика Оенових идеја који су с много интересовања судили о њима. Имена тих радника прибележио је Холјок у својој историји рочделских задругара с нарочитим признањем и великом похвалом. У таквој средини Холјок се увек пријатно осећао. Често је навраћао ту и често је држао и нарочите зборове, говорећи на њима увек оно што је највише пекло раднике и препоручујући им пут који је велики заједнички учитељ — Оен — препоручио као најбољи, али везујући исти пут нераздвојно и тесно и са задругарством.

Холјоков се план ипак разликовао од конструк-

ције Др. Кинга. Јер док је конструкција Др. Кинга стављала задругарство потпуно у службу Оенових заједница, на које се имао трошити цео материјални резултат задружног снабдевања, Холјок је истицао на прво место задругарство, материјалне резултате давао је онима који су их и створили, а заједнице је ставио у зависност од „могућности“ — оне су се имале оснивати „чим то буде могућно“. Од Холјока се — наравно — није могло очекивати да ће он прећи преко ових идеалних творевина, јер су оне биле главно обележје Оенове идеологије, чији је приврженик и сам био. Али је од њега доста већ то што је задругарству признавао реалну основу. Од њега су почели реални обзири у задругарству да одлучују. Доходак радника нашао је у задругарству заштитника. Поправљање радникова економскога и социјалнога стања задобило је све вероватне изгледе. Задругарство је ушло у једну нову фазу из које се почело проповедати и препоручивати као један особити економски и социјални систем. Економске основе, које је Холјок препоручивао, налазиле су се већ у малом броју задруга које су преживеле покрет Др. Кинга, али су оне сада добиле ширу примену и усвојене су као темељ који је једино кадар да држи нову грађевину. То је био највећи успех и тај успех везан је нераздвојно за место, где је остварен. Рочдел — како се зове то место — постало је стога за задругаре жариште које загрева и обасјава као што је Витлејем и друга места, где је Исус Христос ишао и живео, кроз многе векове био и остао кретач свега што је узвишено, поштено, човечно свима добрим хришћанима.

Успех Холјокових настојавања кристалисао се у задрузи за снабдевање, коју су у Рочделу основали

28 радника, већином ткача фланела, чије је материјално стање било тако слабо да нису могли да одвајају недељно више од неколико пенија (садашњих наших неколико динара), и која је тек после дужега таквога улагања могла почети да набавља неколико најпречих намирница: брашна, угљена и врло мале количине масла итд.

Главне почетне основе ове задруге биле су: слободан приступ свима — и мушкињу и женскињу, самоуправа или слободан избор управљача из средине самих задругара, набавка свих преко потребних намирница и делење — уступање — ових задругарима, делење намирница по месним детаљним ценама с тим да се више узето — преплаћени део — враћа на крају сваких шест месеца задругарима према суми за коју је сваки одвојио намирнице у задрузи. Доцније су ова правила допуњена и другим. Рочделци су изграђивали своју грађевину на основи свога рада, њу је зидао сам рад, пракса, искуство и потреба, и зато је она и показала велику трајност и неколебљивост. Рочделци су радили као што ради свака група, свако друштво, које се тек образује, и у коме саме животне чињенице, дакле сам живот у групи, израђују правило за правилом по коме се ови чланови групе морају понашати. И рочделска задруга била је прва своје врсте, те је могла да се тако изграђује. Казао сам већ да она није била и једина; видели смо да она није била без утицаја који је долазио од ранијега задругарства; али је она у нечему била новина; имено у систематисању задружних поступака, чега раније није било. Зато се на њено изграђивање мора обратити пажња као што се посматра формирање нових људских друштава; зато је оно од највећег интереса за задружну науку као што је друго

изграђивање важно за науку о људском друштву — за социологију.

Тако радећи Рочделци су понајлак израдили цео систем задружни. Далеко је од њих била и наука о друштву и наука о задругарству. Они су се користили у многоме саветима Холјоковим, коме нису били непознати ранији задружни доживљаји; али је њихова главна школа био сам рад у задрузи. Из те школе они су постепено црпили док нису најзад створили најважније елементе, основе и за саму науку о задругарству. Имаћемо доцније прилику да се ближе упознамо са свима овим основама, овде се задовољавам да само поменем уопште како су оне постале.

Овако грађена правила примили су затим сви нови задругари и све нове набављачке задруге у В. Британији. По њима је кренуо нов задружни живот у тој земљи, стале су се оснивати нове задруге, стали су се груписати сви који су се могли уверити, да је то пут којим могу заштитити свој доходак. У почетку је покрет, као сваки нов корак, ишао лагано, несигурно, чак и бојажљиво. Али је доцније, особито кад су задруге које су већ радиле, почеле да показују добре резултате, корак постао поузданији и шири. Када су и друге земље примиле енглески пример и стале га узимати за углед, у самој В. Британији покрет је постао још живахнији и самопоузданији.

У самој В. Британији имало је на крају 1936 год. 1.118 месних задруга, које су имале близу 8,000.000 задругара, чији су удели — уплате износиле преко 34 милијарде динара, који су набавили у току 1936 год. за 80 милијарди динара разних намирница; у исто време задруге су имале у резервним фондовима преко 10 милијарди динара; поделиле су само у тој једној години на име преплаћенога дела — ри-

сторно — преко 6 милијарди, унеле су у фонд за задружно васпитање 1,2 милијарду и у остале просветне и добротворне фондове више од 1 милијарде динара!... Све ове огромне суме које су енглеске набављачке задруге поделиле само у једној години, биле би изгубљене за оних 8 милијуна породица да није било задруга; поред тога што би оне биле изложене и другим опасностима: да се задовољавају и лошијим намирницама, да плаћају веће цене, да уопште падају у тешке дугове који увек у таквим приликама штете и самосталност и слободу човекову.

Идући конзеквентно својим путем, ове су задруге морале доћи једнога дана на ону мету, где више нема рачуна да неку намирницу и даље набављају од другог. Тада обично настаје рачунање и враћање самоме себи. Ако је још задруга доспела докле да има доста снаге да узме производњу у своје руке и доста здружених потрошача да се рационална производња исплаћује, а задружна производња мора увек бити рационална, онда је проблем лако решен: задруга — једна, или више њих, или све скупа — удружују потребне суме, оснивају сопствену радионицу или фабрику, и снабдевају се из своје властите производње. На тај начин постижу се нови успеси: избегава се профит приватнога предузетника, даје се рад својим задругарима — радницима, проширује се основа коју истинско задругарство у себи носи и која значи стварање једнога бољег система економскога и социјалнога.

Великобританске набављачке задруге давно су прешле ову границу. Оне данас већ имају више од 800 разних радионица и фабрика. У тим производњачким станицама производи се од хлеба, меса, млека,

пшенице, поврћа, воћа, чаја, све најразличније намирнице за обување, одевање, становање, негу чистоће и здравља итд. Укупна годишња производња прешла је већ вредност од 12 милијарди динара, и стално раста сваке године. Централа свих задруга, тзв. Главна набављачка задруга, како она у Манчестру тако и она у Глезгоу предњачи, игра главну улогу. На њих само опадају више од половине свих радионица и фабрика, и само оне дају стално рад неколиким стотинама хиљада радника. Када је пређашњи министар претседник — Розбери — походио један задружни конгрес, он се, под самим утисцима које је на њ произвела огромна задружна грађевина и озбиљност и преданост с којом су чланови расправљали најтежа привредна и социјална питања, није могао уздржати а да не изговори један значајан говор у коме је, уз признање на постигнутим успесима, рекао и ове узбудљиве речи: „Па ви сте већ држава у држави“! Тиме је хтео да каже да су они већ постигли да створе у самој средини која их не задовољава нову и бољу средину.

Енглески задругари се с правом поносе својом задружном грађевином. Тихим, поступним и увек озбиљним и преданим радом, а нарочито поштенем вером у тај рад, они су створили нешто ново и велико, нешто што је импоновало и што увек изазива поштовање и дивљење свих других народа. Резултати њихова рада подстакли су друге народе да се угледају на њих; некада незнатна почетница у маломе Рочделу постала је прва школа целоме свету; и тај свет приступа — и једноме и другој — с дубоким поверењем и с неугашеном великом надом.

На крају 1936 год. 36 земаља у свим делсвима света биле су у Међународном задружном савезу

коме је седиште у Лондону. Број њихових набављачких задруга био је врло велики, број задругара огроман, обим рада изненађујући. Све се кренуло у вери да је наћен пут да се стане на пут пљачкању и мржњи међ људима и народима, и све је с поуздањем пошло тим путем. Корен је заштита мучно стеченога дохотка, главни смер је стварање нових односа који неће да осиромашавају масу људи и народа, који ће ићи да створе бољи, човечнији, културнији живот свима и свакоме.

Радничке набављачке задруге у нас.

Оваквих задруга има у нашој земљи. Државни и самоуправни службеници имају већ велики број — прелази 120. Оне штите у потрошњи доходак — плату — ових службеника. Али, поред њих има и 27 задруга радника, који раде у државним предузећима, које иду за тим да заштите у потрошњи надницу њихову. Ове се задруге посебно деле у рударске (12), железничарске (12) и морнарске (3). Њихова посебна материјална стања била су на крају 1936 год. оваква: (стр. 56).

Осим овога рада све су ове задруге приређивале чешће предавања, раздале су велики број књига и свешчица, уопште настојавале су да се задругари упознају што боље са задругарством, особито с основама и смеровима њихових задруга.

Радници не примају свакодневно своје наднице. Обично то бива на крају радне недеље. Понеки пут се деси да то бива и ређе. Због тога је морало да се нарочито подеси и плаћање за одвојене намирнице. Ну дешавају се и друге неприлике које побијају чувену жељу првих задругара да треба увек и одмах плаћати готовим новцем. Деси се да радник остане без посла и зараде. Деси се болест у породици и

Б Р О Ј З А Д Р У Г А Р А

	Укупно	Мушких	Женских	Писмених	Неписмених
12 рударских задруга	8.088	7.964	124	5.141	2.945
12 железничарских задруга	50.266	29.096	1.170	28.431	1.855
3 морнарских задруга	648	624	24	646	2

М А Т Е Р И Ј А Л Н А С Р Е Д С Т В А

	Уплаћених удела	Гарантни улози	Резервни фондови	Укупно
12 рударских задруга	1.621.460	665.892	1.758.579	4.045.931
12 железничарских задруга	4.567.992	2.435.163	17.839.958	24.553.662
3 морнарске задруге	60.360	—	910	61.270

Н А Б А В К А Н А М И Р Н И Ц А

	Из прошле године	Набављено у 1936 год.	Подељено задругарима	По за- другу	Режија	Уштеда	% од пред- постп. подељених пацирница
12 рудар. задруга	4.864.411	53.101.509	35.988.924	4.585	1.488.932	1.938.158	5,91
12 желез.	18.319.405	78.374.479	88.458.737	2.956	7.524.559	1.192.950	1,58
3 морнар. "	—	2.465.805	2.245.494	4.449	98.994	60.052	2,92

други непредвиђени случајеви. Радник не може тада, иако је увек био уредан набављач, да одмах плаћа. Услед таквих могућности све су се набављачке задруге у свету довијале како ће да олакшају тешкоће задругара, који их нису изазивали ни намерним нерадом, ни непаметним трошењем, ни каквим било другим мрштинама. И ми видимо данас много начина који се примењују у таквим случајевима. И наше је набављачко задругарство израдило свој начин, тзв. **гарантни улози**, по коме је сваки задругар дужан, ако хоће да има код своје задруге отворен кредит за случајеве који су мало пре поменути, да — у сразмери тога кредита — улаже месечно извесну одређену, ну не велику, суму свакога месеца све док се не достигне потребна гарантна сума. У висини те суме задругар може да одваја — узима — у задрузи намирнице и онда кад нема посла или кад га удеси друга каква неприлика. Правила о овоме кредитовању предвидела су и како се отплаћују задужења, а и како се враћају улози ако би задругар напустио задругу или умро.

Овим својим коракором решен је засада један тежак проблем радничкога задругарства, и као што се из наведених бројева види, гарантни улози већ сада представљају озбиљну чињеницу.

Наше радничке набављачке задруге пошле су добрим путем. Мада већи број постоји релативно кратко време, оне су дале већ знатне резултате. Већ на 40 хиљада радника поверовало је у задружну акцију и поверило јој заштиту својих незнатих, ну јединих својих доходака. Сиротани, који никад нису могли скупити између себе ни хиљаду динара, они данас имају у својим задругама као своја властита средства преко 30 милијуна динара! Вечити дужници,

„тефтераши“, који никад нису били снабдевени ни у својим најпречим намирницама, сада одвајају у својим задругама само у једној години најздравије и најбоље намирнице, и само за готов новац, за преко 130 милијуна динара вредности! И добијају натраг; иако су намирнице добијали по цени по којој их ниједан незадругар није могао другде добити, преко 3 милијуна динара годишње на име онога што су — одвајајући на ситно — дали за намирнице више него што су оне задруге њихове стајале....

И кад се томе дода још и она самосталност, оно достојанство које је задругарство ујемчило и осигурало свакоме задругару лично, и ону просветну акцију, коју све радничке задруге тако предано врше и негују и поштују, има ли кога ко би смео да посумња у њихову кадрост и врлину! Радничко задругарство управо је на своме правом месту. Прве новије набављачке задруге у Вел. Британији поникле су у радничкој средини и за раднике; у целом свету оне се оснивају првенствено — ако не и једино — за оне који немају друге области за економско старање до потрошњу; набављачке задруге позване су већ и самом структуром данашњег друштва да бране и штите радни доходак. Радника се такво старање и таква радња поглавито тиче, јер он живи само о таквом дохотку. Зато и кажем да је у набављачким задругама радник на своме правом месту.

ТРЕЋИ ДЕО.

Основе модерних набављачких задруга.

Општи поглед. Главне задружне основе израдило је набављачко задругарство. Реч је о основама које су примљене од целог света и које данас примењују сви народи. Ове су се основе израђивале постепено и израђене су тек после знатних огледа, лутања и погрешака. Једна срећна околност помогла је да се нађе прави пут и та околност стоји у неразводној вези с напуштањем свих посебних — и филозофских и религиозних и политичких погледа и теорија, а такви су се врло често наметали — и враћање на реалности живота, на животне чињенице или факта.

Холјок је, казао сам раније, силно допринео да Рочделци избегну нова лутања. Он је знао како су радиле раније задруге и знао је зашто је највећи део њихов престао. Исто тако знао је зашто се један мали део Др. Кингових задруга одржао. То своје искуство Холјок је драге воље и, одмах саопштио оснивачима у Рочделу. Али су они ипак и сами искусили тачку по тачку и уверили се на делу да је правац, који им је саветовао Холјок, умесан и добар. Тако су се осведочили да нема сигурнијега пута него што је пут који показују сама радна факта, и пошли су њиме. Тако је дошло да су се сами прости радници обра-

тили школи коју сам живот даје и ствара; тако је дошло да су — на место личних мишљења која се увек мењају као што се мењају лица која их дају — дошле чињенице које сам живот и рад стварају; тако је реалност друштвена заузела место одакле се одлучује. Тако је дошло да се задругарство ослободило личних мишљења и постало самостално, ослањајући се на објективним, на стварним условима.

Тако су утврђиване основа за основом или правило за правило; тако је постепено створен један систем основа и поступака који се данас помињу као рочделски задружни принципи. Казано је већ, да је те принципе усвојио цео задружни свет и да се по њима управљају сви Европљани, сви Азијски народи, сви Американи, сви Афричани уколико имају задруга, сви Аустралијанци. Сви су их применили и опробали, сви су се уверили да је свако то начело умесно и оправдано, Ја ћу их овде изнети свако за себе оним редом како су се она јављала и гледаћу да свако објасним уколико је то најпотребније у овој прилици и на овом месту.

Слободан приступ. Слободан приступ потиче из саме природе заједничкога рада. Ни један заједнички рад који се предузима по одлуци самих оних који су му приступили не може бити друкчији до само слободан. Заједнички радови, који су предузимани под морање, као што су били, а и данас су овде — онде: прокопавање канала, грађење насипа и брана од поплаве, зидање пирамида и храмова, кулук итд., нису били нити су предузимани по одлуци самих учесника, и зато и имају своја нарочита имена. То су примораванња, то нису властите одлуке. Заједнички рад, из кога извире задружни рад, јесте властита одлука

оних који су се уверили да су сваки за себе нејаки за неки посао, који треба свима да олакша напор, и такав се рад само слободно предузети може. Из тога сасвим природно следује и закључак да сви они који доцније приступе тој радњи могу то учинити само по својој властитој одлуци.

Исто ово правило вреди и за групу која се већ саставила да заједнички ради. Ако је она такве природе да тежи да постигне користи само за један мали број учесника, онда — разуме се — у њој не може бити ни речи о слободном приступању нових чланова. Напротив, ако успех групе зависи од великога броја суделовача, они ће држати стално отворена своја врата и примаће свакога, ако иначе кандидат није познат као рушилац и пљачкаш који групу и заједнички рад њезин гледа да искористи у личне и себичне намере. Како рад и смерови набављачких задруга иду управ овим путем, да се могућно највећи број оних који у потрошњи губе велики део свога дохотка заштите од тога губитка, то њихова врата морају стално бити отворена за све оне који поштено приступају овој одбрани.

Зато је ова основа постала временом прва и једна од најважнијих у набављачком задругарству. Ову основу немају све врсте задругарстава, и не могу је имати, јер има и задругарстава која немају тако широке циљеве какви природно извиру из самога факта снабдевања — снабдевања својих потреба ради, не ради искоришћавања другог. Стога се све врсте задругарстава не држе строго ове основе, те и не могу да претендују на ону опшћност — интегралност — која је природна и неизбежна еволуција набављачкога задругарства.

Самоуправа. Непосредно из ове прве основе извире друга: да они који су по својој одлуци пришли заједничком раду сами и управљају својом заједницом. То и не може бити друкчије, нити има примера који би друго посведочио. Када један број људи одлучи да неки посао заједнички врше, они ће најбоље знати зашто то чине и шта тиме смерају. Други, са стране, не може ствар ни тако осећати ни тако желети као они. Шта је онда природније него да они сами и управљају својим потхватом. У малим групама то бива после свакодневних саветовања и одлучивања, као што се то дешавало у нашим породичним задругама и као што се то дешава и данас у породицама у којима поред оца и мајке има и одраслих синова и кћери. У већим групама то бива нешто друкчије: суделовачи се скупљају месечно, или тромесечно, или шестомесечно, или једанпут годишње и одлучују кад ће се који посао предузети, како ће се вршити и како ће у току вршења на крају посла поступити. Тај и такав рад свој је сопствени рад и за то се он и зове самоуправа, што — другим речима — значи, да се све ради онако како желе учесници — заједничари.

Али се ни један такав рад не може вршити без нарочитих извршилаца који морају стално бринути да се он врши само онако како то желе сви чланови заједнице, како је то најбоље за све заједничаре. Ти извршиоци морају бити из средине самих заједничара, јер ће само тако добро познавати жеље и циљеве њихове. Они морају бити и најбоље упознати с природом и условима послова који су им поверени. А, изнад свега, они морају бити несумњиво свесрдно одани општем добру и заједници и свих чланова њезиних. Никако се не сме тај положај поверавати

лицима на која постоји ма и најмања сумња да прво и поглавито гледају своје личне интересе без обзира што ће том својом себичношћу нанети штете и заједници и осталим члановима. Нарочито, треба чувати заједницу од људи у чије се лично поштење сумња. Како у свакој — не одвећ великој групи — сваки познаје све друге, то се претпоставља да ће сви скупа бирати и најбоље извршитеље између себе.

То је разложна вероватност и она је, гдегод се на њу будно пази, неизбежни састојак самоуправе. Искуство је доказало да је таква управа и најбоља. Први задругари у Рочделу, који су сви били одани заједничкој ствари и који су сви знали какав је циљ те ствари — сви одани, сви одушевљени, сви поштени — лако су увидели да ово правило долази такође међу најважнијима и примили су га и утврдили га.

Нема никога данас у истинском задругарству који би посумњао у њега. Шта више, оно је дало за право свима онима који верују у прогресивну улогу народних маса да су истакли као особени поклич и принцип: Узети своје послове у своје руке.

Али, ово правило има и своје битне услове. Један, и то први и најважнији, јесте: да нико у групи нема већа права од осталих. Као што сви морају имати подједнаке дужности да раде за добро групе, тако и сви морају имати једнако право да се користе радом, успехом групе. Нико у задружној групи не сме имати неко изузетно право: ни у искоришћавању групе, ни у одлучивању, ни у гласању. Стога је лако и брзо усвојено правило о тој једнакости и оно је нашло свој израз у познатом правилу по коме сваки задругар има само један глас у свима задружним одлучивањима. Доцније ћемо видети како је та важна

основа очувана и у питању о стварању материјалних средстава за рад задругин. Овде се на крају ограничавам да поменем да је ово право углавном допринело да задругарство очува своју чистоту и да се не изроди.

Удели и уплате. Данас је свакоме јасно да се ниједан **(Први капитал).** економски посао не може предузети без извесних материјалних средстава. То су увиђали и они задругари који су чинили огледе пре Рочделаца. Рочделци су — и без овога искуства — већ на првом кораку разумели суштину ствари и одмах су одлучили да та средства стварају. Раније сам казао колика су та почетна средства била и како су стварана. Стварање је ишло споро, јер није било лако добити од свакога сиромаша једну фунту стерлинга, или 20 шилинга, или 25 динара предратне вредности. Толико је износио онда један удео и пре него што се цео уплати није се могао почети рад. Ипак ови су људи имали веру у своју ствар, а надасве имали су стрпљење и истрајност да улажу и чекају. Када су на тај начин скупили капитал од 700 предратних динара, они су набавили нешто најпречијих намирница, отворили су своју делионицу¹⁾ и почели су да их деле у још мањим количинама својим друговима,

Али је главно при томе како су Рочделци гледали на ова материјална средства. Позната је ствар да се многи послови почињу и туђим средствима.

¹⁾ Ја сам изабрао име делионица уместо продавница. То сам учинио зато, што је продаја трговачки посао, а задруга не тргује. Она набавља намирнице навелико и за све задругаре, па их затим дели задругарима колико коме треба.

²⁾ Из истога овога разлога узео сам глагол делити уместо продавати. Мислим да ови термини боље одговарају природи задружне радње. Ну, немам ништа против, ако неко нађе и предложи нешто боље.

Или зајмом или туђом помоћу има прилика када се почињу и већи послови. Рочделци су одбацили и један и други пут. Они су били и сувише поносни да би могли да моле за туђу помоћ. Онису веровали у себе саме и нису могли да се спусти до те низине. То им је изгледало недостојно људи који имају здраве руке и јаку вољу да раде и да сами зарађују. Исто тако они се нису могли решити на задуживање. Пре свега они су били крајње сиромашни, а такви дужници никоме не уливају богзна какво поверење. Осим тога они су имали тако поразно искуство од задуживања код приватних продаваца да су с одвратношћу говорили о сваком задуживању и, у једном тренутку негодовања, записали су у свој седнички записник: да не одобравају ни узимање ни давање на кредит. По тој забелешци требало је да задруга набавља све само за готов новац и да, тако исто, задругарима дели — даје — намирнице само за готов новац.

Рочделци су стога настали да створе свој властити капитал. Али капитал у приватним предузећима тражи сву добит себи. А то Рочделци нису хтели. Они су бежали од таквога господара, они су хтели да заштите насвагда да им кроз ту сисаљку одлази оно што су тешким и врло напорним радом добили. Стога нису могли пристати да и у њиховој задрузи капитал заузме тако опасан положај. Они су јасно увиђали да без новца не могу набавити ни једне фунте брашна; али су одмах предузели мере да новац — капитал — и задрже у његовој природној улози: да служи послу, не и да му заповеда.

Ову своју намеру извели су на тај начин што су на уделе или уплате удела одредили један ограничен интерес; обично колико се плаћа за његову

службу у солидним и поштеним односима, а да изнад тога нема права ни на какву другу награду. Овом мером Рочделци су спречили да се задруге не претворе у предузећа у којима капитал искоришћава предузеће, да остану оно што се од њих очекује, да буду у истини бранитељи од капиталистичкога искоришћавања. У вези с том мером предузета је и друга, раније поменута, по којој је онемогућена и друга могућност господарења. Сваки је могао да упише, све до пет, и више удела; али нико није могао због тога имати и веће право као задругар. Он је добијао интерес на сваки удео, али није имао више гласова. Веће уплате нису значиле и већу памет. Остало је неколебљиво правило: један глас за свакога задругара.

Тако је очувано начело: да задруга штити надице својих задругара у области њихове потрошње, не и да та потрошња служи капиталу.

Набавка намирница. Главна побуда набављачкога задругарства била је увек одбрана од претераних цена, од патварања или потурања лоших намирница уместо добрих, и од укидања на мери или — како се то иначе каже — од криве мере. Ту побуду видимо и у првобитном облику задругарства док се оно налазило у стадијуму народнога обичаја. А видимо је и доцније кад се обичај претворио у установу и кад је та установа израдила све своје апарате и основе. Рочделци су постепено израђивали основу набавка и израдили су је тако да она потпуно задовољава сва очекивања.

Прво, они су набављали само оне намирнице које су несумњиво потребне. Не само у почетку, док су још били некадри за веће и шире набавке, него и доцније и увек чували су се да подлегну

утицају реклама и да набављају и оно што се намеће потрошачу, за што он не осећа потребу, већ што му намећу они који имају рачун да продају стално и увек све више. У овом погледу је ова рочделска основа послужила и као школа потрошачу, јер га је упућивала да живи трезвено и да управља својом потрошачком привредом самостално и паметно.

Ова школа сматра се и данас, и из дана у дан све то више, као један од најважнијих васпитних путева за стварање — сигурнијега и задовољнијега — начина живота. То је управ пут који води у нов живот и ново друштвено уређење.

Друго, Рочделци су гледали да избегну много руку кроз које намирнице обично пролазе док доспеју до потрошача. Како свака таква рука мора да се наплати за своје посредовање, јер од тога живи, то свака нова рука неминовно мора да покупује намирницу. Ово утрпавање главни је узрок што су цене далеко ниже код главнога продавца или произвођача, него из треће или четврте руке. Рочделци су знали за ову истину из свога посебнога живота, стога су у задрузи гледали да увек избегну што је могућно више посредника. На тај начин они су постизали да набављају јевтиније и то је допуштало да и сваки задругар уза што мање издатака подмирује своје потребе. То је допуштало да се постигне управ оно што је увек било, и што ће стално остати, главна побуда да се заштити интерес дохотка у потрошњи.

Кад су набавке толико порасле, да је рачун показивао да је корисније да неке намирнице задруга сама производи, задруга је приступила и својој властитој производњи. Тако је избегнут и онај профит који је дотле даван приватноме произвођачу, постигнута је још нижа цена, учињен је још један корак

ближе основне смеру. Оваквим путем ишле су и друге набављачке задруге које су се по рочделском угледу оснивале, и данас, уз производњу коју је организовала њихова пословна централа, набављачко задругарство у Великој Британији само производи разне намирнице у вредности преко 22 милијарде динара.

Из овога примера види се јасно како је задругарство стварало само себе. Прво су људи осетили потребу да се заштите од претераних цена и других неугодности. Затим је тражен начин на који да се заштита постигне. Тада су настали огледи, лутања, погрешке, штете. Један оглед ипак је дао најбоље резултате и људи су га прихватили и применили у ширем обиму. Та примена дала је добре резултате, људи су успевали да повећају куповну снагу својих наднаца. Када је рад у томе правцу порастао, када се могло помишљати и на одбрану од првога профита, од профита произвођачева, људи су, под притиском факта да још има нешто што смањује њихову куповну моћ, приступили отклањању и тога притиска — почели су сами да производе некоје намирнице. Једна чињеница изазвала је другу — нову, ова је подстакла трећу, ова четврту и тако редом док се није дошло до чињенице на којој се тај процес тренутно зауставио. Ну ни тада није процес застао. Промене се настављају, оне су — веће или мање — сталне, непрестане, и увек се дешавају на исти начин. Нигде се не види да су појединци давали иницијативу за те промене, то није ни било, него су увек чињенице побуђивале људе да размишљају и да раде. Тако је изграђивана целокупна задружна зграда, тако се уосталом изграђује и свака друга — већа и мања — грађевина социјална. Човек иде за чињеницама, он их

не ствара. Покуша ли ко да намеће решења или ствари, које су ван редовнога друштвенога процеса, он има да очекује осуду чињеница, ако се сасвим удаљио од њих, или приближавање чињеницама, ако се за времена још врати друштвеној реалности. На томе се ослањају и све промене у друштву, све за-кашњавање и све напредовање. Ту је легло свем прогресу људском који се стално, али постепено и по извесним друштвеним законима, припрема и израђује.

Треће и четврто, Рочделци су добро знали да постоји и патварање и крива мера. Већина од њих је то и лично искусила. Стога су од првога дана обратили највећу пажњу да задругари добијају само добре, праве, намирнице и да мера буде беспрекорна. Они нису ни могли друкчије радити, јер је цео њихов смисао и рад био испуњен баш том тежњом: да нестане превара уопште у снабдевању, да сваки добије у намирницама пуну вредност свога новца. Због те своје основне тежње, као и уопште због тежње да заведу поштење у снабдевању и уопште у свима односима између људи, они су свакојако и допустили да им њихови духовни пријатељи уз име **Задруге Рочделаца** додаду још и продужење **Поштених Пионира**, чиме се хтело да нагласе високе моралне побуде и тежње, које су кретале ових 28 сиромашних радника у Рочделу.

Деоба намирница. И за деобу намирница Рочделци су израдили своја правила која се у основи разликују од правила која важе у приватним продавницама. То се може лако разумети, јер је задруга снабдевала своје људе, не туђинце. А своји се људи снабдевају друкчије него што је то иначе случај. У задрузи људи управ сами себе снабдевају, а случаја нема, нити се

може замислити да човек сам себе искоришћава, вара или лаже. Стога су се рочделска правила за деобу намирница кретала на овој природној основи и нису могла бити друкчија него што их налазимо данас у раду набављачких задруга у целој свету.

Деоба је циљ набавке и производње. Деле се намирнице које су за задругаре набављене или произведене. Никакве друге задруга не може нити сме натурати. Све оно што је непотребно, све оно што означава непаметан, расипан, раскалшан живот, не долази у списак намирница што задруга набавља. У том погледу задруга се строго разликује од сваке продавнице, којој је само циљ продаја и зарада. Намирнице, што задруга набавља и дели, морају бити добре, здраве и несумњиво корисне и потребне. Уз то, оне морају бити тачно оно зашто се издају: брашно са ознаком теите нумере мора бити тачно означена нумера, уље мора бити доиста уље, маст доиста маст итд. Не сме се ни за длаку одступити од правила да се задругару да добра, права, најбоља намирница. Ово правило мора бити у истој мери снажно и несаломљиво, као што је исхрана, одевање, обување у свакој породици. И онда, када се која намирница уквари, задруга ће пре одбацити такву намирницу, штетити на њој, ако се не може у друго што прерадити, него што ће је дати задругару да он њоме штети своје здравље или свој доходак.

Поред каквоће намирница, у задрузи мора бити и услуга друкчија, него што је у незадрузама. Што се уљудности тиче, у томе се не може учинити замерка ни овима последњима. Али има нешто друго што се само од праве задруге тражи и очекује. То је усрдност, својност, присност, какву видимо само у породици. Услуживачи у задрузи морају бити свесни

да услужују сами себе: своје оцеве, своје мајке, своју браћу и своје сестре. Они морају бити не само крајње уљудни, него и у највећој мери пријатељи, одани, усрдни. Само тако они ће одговорити духу који у задрузи влада, који ствара само истинско задругарство. Први рочделски задругари вршили су сами ову службу и на смену. Они су били доиста задахнути задругарством и искрено су радили да своје одушевљење пренесу и на друге. А кад је задруга порасла, кад се морало радити не само у једном дану у недељи, него и више дана, па најзад и сваки дан, када су били приморани да најме сараднике, они су настојавали да и у ове унесу иста расположења и исто одушевљење. Постепено су израђена нарочита правила за задружну службу, службеници се нарочито спремају да разумеју смисао задружнога рада, они имају своје особите школе, своју литературу, своје листове. Задружна служба данас је служба особите врсте, а задржни службеник тип службеничкога савршенства. Он има да одговара великој служби којој задругарство служи. И само тако он може одговорити своме позиву.

Цена. Цена је најосетљивија тачка, где је потрошач стао и почео да размишља. Зна се да приватни продавци нису могли у том погледу да умире своје купце. Једно, њихове мале радње, које су ипак морале да снесу све трошкове и да — поврх тога — обезбеде живот својим имаоцима, друго, њихове скупе набавке — тек из треће или четврте руке — најзад њихова међусобна борба да сваки привуче себи бар толико купаца да му они — у виду већих куповина — даду минимум за опстанак, све је чинило да њихове цене буду високе, поред тога што их је гонило да се и

иначе — другим средствима — довијају да се одрже у сукобу са својим такмичарима. Услед свега тога приватан продавац морао је да изазове незадовољство, и то незадовољство нашло је израз у побуни самих купаца, у њиховој одлуци да ствар свога снабдевања узму у своје руке.

Тако је поникло задругарство, које је примило на себе специјално ову бригу. Главна побуда која је ту делала, видели смо раније, налазила се и налази у самом дохотку потрошачеву, коме не остаје ништа друго, него да обрати сву пажњу да тај доходак употреби у својој потрошњи тако како би што потпуније подмирио своје најпрече потребе у животу. Ова оправдана тежња решила је цео проблем. И данас свака права задруга, која се бави овим проблемом, стара се и ради да што боље одговори овој својој улози. Велим данас, и то велим намерно, јер има још задруга које о овоме не воде довољно бриге: набављају по што било; троше у свом раду немилице; и кад се задругари оправдано стану жалити против високих цена оне узму потрзати, уосталом доста неразложен и неразумљив принцип, по коме би задругари као били дужни да увек набављају од задруге, без обзира да ли је она штедљива или расипа на непотребне трошкове, без обзира да ли она штити доходак својих задругара или га исцрпује својим непаметним радом.

Како да задруга одреди праву цену, коју сви задругари желе? У време задружнога обичаја, дакле пре него што се тај обичај претворио у установу, права се цена одређивала на тај начин што је свака намирница дељена по истој цени по којој је купљена. То је могло бити, јер није имало никаквих трошкова и јер су намирнице дељене одмах, те није требало

ни стовариште, ни чување, није било ни квара, ни сушења, ни растура, ни падања цена. Али је питање праве цене постало сасвим друкчије, када је снабдевање постало установа са свима неизбежним апаратима: стовариштем, чувањем неподељених намирница у њему, сасушивање или изветравање истих, растури итд. Поред тога има намирница чије се цене чешће мењају — скачу или падају. Тада није могуће делити намирнице по коштању. Мора се све предвидети, да би се избегли доцнији губитци. Али, како да се то предвиди? Шта да се узме за основу могућнога сасушивања, растура итд. Ко је то ко може све унапред и тачно предвидети и срачунати? Искуство је показало, да су сва таква предвиђања непоуздана. Први задругари били су приморани да траже другу основу, и они су је и нашли, после немалих лутања и огледа.

Први задругари уверили су се најзад да ће најпоузданије сазнати и наћи праву цену ако пусте сам главни апарат — задругу — да она то утврди. Нико није знао колико ће трошка имати задруга у току — рецимо — једнога месеца, или три месеца, или шест месеца, или једне године. Исто тако нико није знао колико ће се изгубити на сасушивање, растури итд. А без тих података нико није могао — наравно — одредити колико која намирница стаје, те нико није могао наћи ни праве цене. Пред таквим заплетом могла су се наћи само два излаза: или да се од прилике узима од одвајача нешто више него што је задруга дала или да се узима знатно више. Ни један ни други излаз није се могао усвојити, јер и један и други дају мах нагађању и неизвесности, и могу у очима задругара да изгледају произвољни. Стога су први задругари изабрали средњи пут: уме-

сто неизвесности, они су узели једну извесност, узели су просечне пијачне цене, и њу су узели за подлогу у обрачунавању. Њима није било тешко да се на ово реше утолико пре, што задруга није тражила ништа себи и што је постојала намера да се све, што би се од задругара на овај начин више узело њима на крају обрачуна (тримесечно, или шестомесечно, или годишње) и врати. Ови људи веровали су да ће тако сигурно наћи праву цену. И такво су и правило утврдили, чим су се после огледа на делу осведочили да им је замисао тачна.

Тако је постало задружно правило о дељењу намирница по просечној пијачној цени с тим, да се више узето од задругара-набављача овима врати за свако рачунско време на крају тога времена. Ово правило постало је временом темељ набављачком задругарству. Њиме се гледа да реши велики спор који стално узнемирава највећи број људи — спор који је изазвало непрекидно искоришћавање и осиромашивање — које врше једни на рачун других. У њему многи виде кључ који ће на крају краја отворити нов свет, нов живот без искоришћавања и осиромашавања.

Али — на овом месту — треба поново да се вратим на питање трошкова у задрузи. Од трошкова зависе у многоме цене. Ако су трошкови велики и цене морају бити велике. Јесу ли цене у задрузи велике, онда може испасти да задруга промаши своју задаћу. У ванредно изузетним случајевима снабдевање преко задруге може испасти скупље него код приватних продаваца. На ова размишљања побуђују ме нарочито некоје новије појаве у области приватне продаје. Две-три од њих поменућу и поименце.

Велике продавачке радње, тзв. велики магацини, богате компаније које су отвориле безброј продав-

ница и које су средством ових продавница обухватиле многе градове, градиће и села, покретне продавнице на великим аутомобилима који свакодневно носе продавницу до пред стан купчев, затим велике радње које преко својих штампаних — укучних и примамљивих — каталога, пуних привлачних слика и мустара нуде робу и брзо је разашилу, чим приме поручбину од купца. Све ове радње располажу огромним капиталима. Што купују, купују у огромним количинама; оне су тако велики и сигурни купци и платише да сваки фабрикант, да свака фабричка компанија сматра за свој успех да их добије за своје купце. Дешава се да оне диктирају цене фабрикантима. Некоје од ових великих продавница приступиле су и властитој производњи. Оне то чине да би дошле до што јефтиније робе, да се нико не може такмичити с њима. Оне су данас најопаснији конкурент малих продаваца. Али, оне су конкурент и задругама које се држе начела уступања намирница по просечној пијачној цени; нарочито су оне опасне за оне задруге које не воде рачуна одакле и по што набављају, колико и на што троше. Те задруге су у самртној опасности и њих може спасити једино: одан рад у вези с њиховом централом и највећа обазривост у трошењу.

Задруге морају пазити, у интересу онога великога циља коме треба да служе, да се снабдевају боље него што то постиже приватни продавац. Поред тога она мора водити озбиљан рачун да њени трошкови не оптерећују цену намирница ни толико колико се то дешава у приватним продавницама, него увек мање, много мање. На тај начин само задружни снабдевачки апарат може бити погоднији и препоручљивији. Иначе, не успели задруга да задовољи

овај услов, њој само име неће ништа помоћи, она ће оставити после себе саму успомену као један неуспели покушај.

Преплаћени део. Када је израђено правило да задруга дели намирнице по просечној пијачној цени, морало је да се деси да задруга дели намирнице скупље него што њу стају. Из тога вишка задруга је подмиривала своје трошкове и растуре; исплаћивала одређени интерес на уплате и одређивала шта је више узела у цени; шта су задругари дали за намирнице, кад су их из задруге одвајали³⁾ више него што оне стају задругу. Овај вишак представља онај део који су задругари преплатили, више дали, он, по задружној основи, припада онима који су тај вишак дали, задругарима, и они су једино имали право да њиме располажу. Само што то располагање није могло бити ни против пословне сигурности ни против виших задатака задругиних. Задругари су ову потребу разумели од првога свога дана и желећи добро своме потхвату, утврдили неколико нових правила која су остала стално у важности и којих се и данас држе све сличне задруге у свету. Та њу правила изложити кратко и одмах.

Сваки је рад изврнут и могућном губитку. Задружни рад није поштеђен од такве могућности. Било услед квара, било услед изласка из моде, било услед

³⁾ И овде сам узео нов један термин за узимање намирница из задруге. У приватној продавници купци купују намирнице. У задрузи задруга набавља намирнице за све задругаре, оно и онолико колико се има уверење да ће требати задругарима. Набављене намирнице задружна су сопственост, поједини задругари их не купују, јер су оне већ њихове, него само одвајају од свих само оне које су њима тренутно потребне. Стога сам овај израз усвојио, сматрајући да он управ одговара природи задруге.

других узрока, увек може да се деси да се не може избећи какав губитак који се није могао предвидети. Стога сваки обазриви предузетник, па и задруга, још раније мора да предузме мере да може мирно да дочека такве непожељне могућности, а да не мора да увек позива личну кесу задругара у помоћ. Ради тога свако предузеће, које жели да се верује у његову солидност, оснива нарочиту резерву одакле се могу — без потреса по само предузеће — мирно дочекати и покрити овакви губитци. Ради тога и задругари добровољно одвајају на крају сваке рачунске периоде извештај проценат од дела који њима припада и уносе га у свој резервни фонд. То се одвајање и уношење обнавља свакога рачунскога периода, и тај је рад чинио једно ново и важно правило у творевини првих енглеских задругара. Доцније ћемо видети колику огромну службу врши ова установа у задругарству и колике је наде она пробудила у стварање опште задружне заједнице.

Друго правило ове врсте подстакло је увиђање да све задругаре треба стално упућивати да познају суштину и смерове своје установе и да се спреме да је нарочито негују, чувају, унапређују. Ово увиђање истакло је особиту важност васпитања у смислу и духу задругарства. И задругари су брзо и лако одлучили да један мали проценат (2.5%) одвајају такође од дела који њима припада и да га уносе у један нарочити фонд, коме су дали име фонд за васпитање. Ово су правило примиле и задруге, које су се затим основале, и данас нема задруге која не би увиђала потребу и важност да нарочито спрема своје задругаре, како за своје властито разумевање тако и за разнолика, озбиљна и важна делања, од којих зависи задружни успех.

Треће, четврто и друга правила, подстакле су остале потребе које су извирале из саме природе задругине и њених социјалних и хуманих схватања. Та правила регулишу одвајања и оснивање особитих фондова за разне смерове — помагање остарелих и изнемоглих, сиромаша и без посла, награђивање добрих дечака и девојчица, и нарочито старање о властитим сарадницима — службеницима. Висина одвајања за ове фондове зависила је од прилика, и задругари су сваке године решавали о томе. Данас се на ове разне намене издају врло велике суме и, недавно, енглеске задруге су морале нарочито да бране ово своје социјално и хумано старање пред парламентом, чија је већина пожелела — и најзад и учинила — да порезује, да оптерети нарочитом порезом ова одвајања!...

Пошто се овако све ово одбије, остатак се делио — и дели се — задругарима. Тај је остатак у ствари највећи део онога вишка који су задругари дали задрузи, али ипак само један, пошто су остале, мање делове, они сами одвајали и одредили нарочитим задружним интересима и задатцима. Ови мањи делови остају у задрузи и одатле се постепено примењују када се која потреба укаже. Део, који се задругарима враћа, који се код нас — како где — зове вишак, уштеда или ристорно, што значи успостављање онога што је окрњено, што је узето више него што је требало узети, означава очигледан резултат задружног рада. Задругари обично по њему цене успех задружног снабдевања, колико је то снабдевање заштитило дохотке задругара, колико су они могли да ојачају куповну снагу својих надница. И то је у великој мери одређивало и њихово расположење према задрузи. Раније смо видели колику

огромну суму представља овај део код великобританских задруга само у једној години (у 1936 год. преко 6 хиљада милијуна динара), а видели смо да он није за презирање ни у нашим младим и још нејаким набављачким задругама наших рударских, железничких и морнарских радника. Овај део враћа се задругарима према њиховим набавкама из задруге. Израчуна се колико на сваких 100 динара набавака долази од овога дела, па се онда нађена сума помножи с онолико стотина динара колико је задругар у току једне године набавио намирница од задруге. Узимају се у рачун, разуме се, не само стотине него и разломци. Тако се долази до резултата да се нађе права цена, другим речима да се задругару врати што му је више узето, по одбитку онога што је сам — ради будућности свога задругарства — пристао да се одвоји на страну.

Делење намирница само за готов новац.

Ова основа усвојена је више као једна морална заштита против задуживања, од трошења без рачуна, од губљења привредне самосталности и унижавања свога људскога достојанства. Све ове незгоде рочделски су радници дуго на себи трпели и подносили. Они су гледали у њима највећу суму својих личних беда и унижавања. Они су њима приписивали и најдубљи извор свих и трајних својих неуспеха. Стога им је сама реч задуживања код продаваца уливала одвратност и страх. Зато су они желели да прекину једном за свагда да се снабдевају на кредит. И када је дошла задруга, њихов сопствени снабдевач, они су себе ради више, него ради саме задруге, усвојили правило: да се нико не може задужити код задруге и да се ни сама задруга нигде не сме задужити.

У ствари на овакву их је одлуку могла подстицати и слаба новчана снага задругина. Задруга је била сиромашна у обртним средствима и да је делила намирнице и на почек она би брзо остала и без тих средстава. А шта би се тада десило? Задруга би морала или да мољака задругаре да јој врате дужне суме и да чека док они дођу у могућност да то учине, или да се сама задужује, плаћа интерес и тиме поскупљује свој рад, или — најзад — да обустави рад док се њено новчано стање не поправи. Они су изабрали пут, који им се и иначе чинио најбољи, и забранили су свако задуживање. Ова мера показала је изврсне моралне последице. Људи су се стали навикавати да набављају само онолико колико су имали новаца. То их је приморало да ограниче своје издатке само на оно што је најпотребније за живот. Одвикавали су се од свега сувишнога, у неку руку почели су да се шкољују за паметно и трезвено трошење. Усвојена основа показала је очигледно своје одлично морално дејство. И с те стране нико јој није ни онда порицао велику социјалну улогу, па то нико не чини ни данас. Показало се само да има и некојих особитих доживљаја у животу када ова основа, не губећи ни мало од своје моралне вредности, мора да се осврне и на нарочите економске тешкоће које сам живот овде и онде ствара.

Реч је о незапослености, о болести у породици и о другим непожељним и непредвидљивим случајевима. Јасно је да у таквим неприликама не може ни најисправнији задругар да одваја намирнице увек само за готов новац. Он је тада приморан или да се задужује где год у новцу, да би могао да у задрузи одваја за готов новац, или би морао да се поново обраћа приватном продавцу и да се поново запет-

љава у дугове. Ни једно ни друго није у складу с намерама или циљевима задруге, и она је морала да мисли, да размишља, да се одлучује шта ће радити у таквим приликама; како ће спречити да њен задругар не падне у неприлику од које она жели да га за свагда ослободи.

Ова тешкоћа решена је на тај начин што је у задрузи основан посебан фонд одакле су се задругари могли послужити у ванредним случајевима. Овом установом доскочено је једној тешкоћи, онима који су пали у тешкоћу омогућено је да из ње изађу а да не морају ни напуштати задругу ни падати у нова — још тежа — зла, решено је једно велико питање које је често доводило у сумњу целу основу о рационалном снабдевању. Ја сам раније навео шта су наше набављачке задруге урадиле за овакве нередовне случајеве, њихови тзв. гарантни фондови кадри су да осигурају несметани развитак њихов и — како чујем — они добро врше своју тешку улогу.

Тако је решено једно тешко ну посве могућно и разумљиво питање. Задругари су умирени у своме животу и за добро и живот њихових породица. Задруге су се обезбедиле од могућних губитака и потреса.

Неутралност религиозна и политичка. У време када је поникла задруга у Рочделу ни религиозне ни партијске борбе нису биле слабе ни ретке. Напротив, оне су биле и јаке и врло честе. Задругари су се, уосталом с правом, уплашили да им оне не покваре сагласност и снагу, која им је за њихову једину ствар била потребна, која је уопште потребна свакоме заједничкоме раду, без које нема ни једнога рада у заједници. Њима су сви радници, који живе од наднице, били потребни. Управо, они су сасвим

разумљиво и разложно сматрали да ће своју заштиту моћи остварити само тако, ако сви, или бар ако највећи број оних које подстиче исти животни интерес, буду с њима, тј. ако би ујединили своју куповну снагу, те тако створили основу, где се све набавља на велико, јевтиније и боље.

Стога они нису имали ни разлога ни интереса да се између себе деле, отуђују, нарочито завађују. Стога их је њихов животни интерес упућивао да уклоне сваки повод који би водио разделивању и разлазу. Како су религиозне разлике и страначке ствари у највећој мери у стању да отуђују и одвајају људе, они су сматрали за највећу заједничку потребу да нарочито те поводе уклоне. Они су то учинили једном својом одлуком у којој су прокламовали: да се задруге не тичу лична мишљења и расположења њених чланова ни у верском ни у партијском погледу, да су таква мишљења лична ствар појединаца, да — дакле — сваки може мислити како сам за добро нађе. Једино што је задруга тражила било је да нико не покушава да у задрузи, или преко задруге, или помоћу задруге, намеће своје мишљење другима. Овај захтев био је категоричан, задруга није никада од њега одступила, и дан дањи свака истинска задруга, свака задруга која није допустила да падне под власт какве верске или какве политичке странке, држи се овога правила и поштује га. Уосталом није нимало тешко да се овај захтев прими. Њиме се не тражи ни од кога да се одрекне свога мишљења, да жртвује своје ја ради туђега ја или да угуши ма које лично своје право; њиме се тражи само да сваки поштује свачију слободу што је најбоље јемство да ће се и његова слобода од других поштовати, а такав захтев сваки може мирно

и лако да прими. Он је у истини тако и примљен и држи се непромењен крај свих иначе честих и многих промена међ људима, држи се увек и свугде, где влада истински задружни дух. Посрнуо је, не држи се само онде, где су задруге жртвовале задружни интерес и ставиле се у службу туђим, посебним секташким или партиским интересима, који се још нигде до данас нису показали да су истоветни са широким социјалним интересима задругарства.

Многи су, међутим, помешали овај захтев с општом неутралношћу и од ове речи силом направили појам који она у задругарству нема. Задругарство није апсолутно неутрално. Оно је стало у службу једнога великога и свакодневнога интереса највећега броја оних који немају друге могућности да своје економско стање поправе до једино ако устану у одбрану свога раднога дохотка. Међутим, тај је интерес скопчан с васколиким делањем сваке људске групе. Он зависи од многобројних и разноликих терета којима је група подвргнута, како лично сваки њен члан тако и цела група и разнолика делања у њој. Он зависи од односа који постоје с другим групама, у колико ти односи утичу на цену намирница и уопште на привредне размене. Он зависи од реда који влада, како у властитој тако и у туђим групама, јер од тога зависи и количина намирница, и цене њихове, и несметано снабдевање. Он зависи од просветнога и уопште од културне висине и своје и туђих група, јер од тога зависи, како начин живота властите групе тако и њени међународни односи уопште који знатно утичу на привредни рад уопште, на потрошњу понаособ. У свим овим приликама, и још многим другим, задругарство је више или мање директно заинтересовано и оно увек иска-

зује у њима — на овај или на онај начин — свој суд, своје мишљење. То је сасвим природно, јер за њ је врло важно хоће ли те ствари бити и тећи тако да се не штети први и највећи интерес најширега слоја народнога живља или ће оне штетити овај интерес. У осталом, да је ово гледиште тачно, потврду налазимо и у поступцима одређених представника појединих групних функција, који у новије време често не решавају ни једно важно привредно или финансијско питање а да не потраже и мишљење заинтересованих редова грађана. Они, што штите свој радни доходак, највећи су и — економски и социјално — најважнији ред, они се морају такође питати и чути.

У том погледу задругарство набављача има право на најопширнију реч. Не само по томе што оно представља један од најважнијих интереса групе, већ и стога што оно најбоље осећа и познаје сву ширину, сложеност и испреплетаност његову. У овом смислу мора се ограничити значење речи неутралности у задругарству. Тиме се мора кореговати грешке оних који су ову реч узели у њеном апсолутном значењу, у овим границама мора се уопште третирати акција организованих набављача, јер то је истинска стварност у животу њихових организација, јер би иначе — насилно сужавање и омеђавање ових граница — значило у самој ствари забрањивање да један социјални ред, који другога поља нема да заштити свој први и најважнији економски интерес до потрошњу, да је тај ред стављен у немогућност да обезбеђује свој економски опстанак.

Питање се јавља: како да организовани набављачи бране свој интерес?

Одговори су разни, али сви показују једну заједничку карактеристику: зависе од одговорача лично и од места с кога одговара. Ако одговара радник који има у виду само своју надницу, онда ће његов одговор у најчешће случајева бити разумљив, иако не увек и разложен. Одговара ли службеник или чиновник, његов ће одговор бити разумљив, али исто тако мало разложен. Али, ако одговара какав секташки или какав партиски leader, вођ, бранитељ или агитатор какве секте или партије, онда можемо бити сигурни да ће се њихови одговори кретати увек у оквиру или на терену њихових секташких или партиских интереса. Они ће нудити, они увек препоручују своје секташке или партиске интересе. Разуме се да се задругарство не може руководити ни по једном — овде поменутом — савету, јер је његов интерес особити један социјални интерес и јер тај интерес стоји високо и далеко од свакога тренутнога схватања и — нарочито — стоји више и даље од интереса сваке секте и сваке политичке странке. Сва су таква мишљења и расположења везана за садашњост, задругарство живи — истина је — и ради у садашњости, али оно није задовољно њоме и ради за друкчију и бољу будућност. Задругарство стога мора имати и свој сопствени одговор.

Пре свега сваки је задругар дужан да брани општу потрошачку ствар. Та општа ствар и његова је лична. Стога је његова дужност да је брани свугде и увек кадгод се потреба и прилика укаже за то. Он то може чинити усмено, ну бранити је може и јавним говорима, кроз новине, часописе, може писати и читаве књиге. Који ће начин који задругар изабрати зависи од прилика а и од њега лично. Његово је да изабере начин, његово је да изабере

време и место. Главно је да брани — својски, свесрдно, с пуним познавањем ствари коју брани.

То је један начин одбране. Ну он се може проширити на читаву групу или групе задругара. Тада се приређују састанци с предавањима и говорима, где један или више њих држе говоре о разним задружним питањима. Овакве колективне акције имају, силан утицај. Одједанпут се обавештавају много њих задобијају се нови бранитељи, ствар задружна стиче шири круг убеђених приврженика.

Ну одбрана се може вршити и у самим законодавним телима. Задругари имају своје пријатеље у разним политичким групама. Сваки задругар може утицати на човека, за кога је гласао и који је дошао у парламент захваљујући гласовима својих бирача, да у приликама када се дебатује и одлучује о стварима које интересују потрошаче, води рачун о овим интересима. Такве заступнике није тешко наћи у политичким групама, јер је свакој таквој групи лакше да брани један општи интерес него што су ствари за које се нарочито заузима само једна политичка странка. Има примера који показују супротан резултат, где се супротно поступило. Свака она задруга, свака она група задруга која се била везала с једном политичком странком, могла је имати неке користи док је та странка била на власти, али чим се одатле уклонила ове су доспевале у питање и пропадале су. Везивање за једну странку, побуђује сумњу и противност других странака, и ове се — кад тад — наплаћују, свете. Набављачке задруге у Француској, које су окупљене око своје централе у Паризу, учиниле су у том погледу један обазрив и разложен корак. Оне су апеловале на све своје пријатеље у свима политичким странкама, ови су образовали осо-

бити **задружни клуб** у парламенту и сва питања која интересују задругарство имају сада своје тумаче и бранитеље у свима готово странкама, које су представљене у парламенту. Тако је задругарство добило представнике и бранитеље у свима политичким групама а да се није замерило ни једној таквој групи. Пример француских набављачких задруга је начин који се у данашњим социјалним условима сам собом препоручује, с тим објашњењем ја нарочито скрећем на њ пажњу свих искрених задругара.

Овде бих могао само још једном скренути пажњу на питање о сталној спреми задругара у духу задругарства и у интересу упознавања с његовим основама и смеровима. За задружну ствар потребна је активна сарадња задругара. Они не могу активно сарађивати ако темељно не познају саму ствар. А не могу је познавати ако их нико није обавестио о њој ни упутио у саму сарадњу. Међутим, она није тако мала ни тако проста да се у неколико речи може другоме објаснити, нити да се други може задобити за њу. За то се човек мора спремати дуго и стално, и морају се све њене стране обухватити. Само се од таквога задругара може тражити истинска сарадња. И само с таквим сарадницима може задругарство напредовати на своме путу. Али, за то је потребна спрема, потребно је особито спремање за задругара, потребно је оно што Енглези изражавају у две кратке речи, уосталом пуне смисла и садржаја, потребно је задружно васпитање. Један енглески професор, иначе добар познавалац суштине задругарства и сам задругар, означио је важност овога васпитања у једном свом предавању овим речима: Васпитање је потребно свакоме човеку, за задругарство оно је питање живота или смрти.

Задружно васпитање. Први задругари били су практични људи. Они нису учили какве велике науке нити су њихове умове замарале какве тешке и сложене теорије. Они нису ни из књига знали за многе правце у васпитању деце, омладине или одраслих. Али што су знали били су примери из самога живота људи и ови примери су их уверавали да има у људском животу нешто што мора сваки знати, нешто што се само собом намеће и да је то потреба и услов за живот, опстанак и напредак свакога човека. То су она свакодневна и многа упутства која мајка даје своме детету, они примери у раду које отац показује своме сину, па онда многобројни примери других жена и људи, а који сви служе као упут било за или против неке радње или некога поступка. Овим простим, ну практичним људима падало је у очи с каквом се доследношћу ови упути врше и понављају. Они су видели да је у томе једна велика и стална школа и уверили се да се та школа стално понавља од једне генерације до друге; уверили се да то не бива ни случајно ни узалуд, већ да ту лежи неки виши циљ, пошто људи — и не знајући — не одступају од те своје функције. Они, разуме се, нису били кадри да објасне и сам процес. Уосталом, и сама наука о друштву, социологија, тек је недавно успела да проучи и објасни ову социјалну појаву.

Рочделци су убрзо увидели да и њихова група, да и њихова задруга, својим уређивањем, својим одлукама, својим многим поступцима и радњама подстиче стална објашњавања, упућивања, дуге говоре и поуке. Они су опазили да се тај процес све више умножава и усложњава у мери у којој сама задруга развија свој рад. Али су они опазили и то да сви задругари не схва-

тају подједнако ту функцију. Јер, док је једнима доста било једном за свагда објаснити све уређење и све поступке, другима је то требало често понављати и готово за сваки случај особено. Нарочито је тешко било што се свакоме новоме задругару морало све објашњавати од почетка. Стога су Рочделци морали неизбежно брзо доћи до закључка да се и у њиховој средини мора догађати оно што се дешава у великој и општој групи, имено да мора бити некога — као што је онамо мајка, отац, сусед, пролазник итд. — који ће све оно што старији и искусни већ знају пренети на новаче и млађе који то још не знају. Тако се појавила сама од себе мисао о спремању и школовању задружне форме и радње, мисао која је брзо и у дело приведена, поред тога што је задруга самим својим постојањем и радом стално вршила многобројна упућивања и школовања. Рочделци су одлучили да ову саморадњу потпомогну и нарочитом једном установом и акцијом.

На првом месту они су решили да одвајају — после сваке рачунске периоде — $2\frac{1}{2}\%$ од онога вишка што припада задругарима и да тај новац употребљавају на набавку корисних књига, на држање погоднога листа или часописа и на приређивање предавања из којих ће задругари сазнавати потребна објашњења и правце. Ондашњи закон није знао за слична одвајања и Рочделци су усвојили ову одлуку на своју одговорност. Доцније, кад је израђен нов закон, од 1851 године, они су слободно одвајали и и основали и нарочити фонд за васпитање задругара. Тако је основана нарочита књижница у задрузи, која има данас близу 100 хиљада књига, приређивана су предавања која су прво време похађали сви задругари, доцније када је њихов број порасао поха-

ђала их је већина или су за сваки део града приређивали особена предавања. Данас све веће набављачке задруге имају особите секретаре за васпитање, два и више предавача, а има задруга које имају и своје особене задружне школе.

Тако је спремању задругара посвећена заслужена пажња. Централа свих набављачких задруга има сталну задружну школу, издаје особити лист за васпитање задругара и сазива неколико пута у години васпитне одборе, којих има и у појединим задругама и у обласним организацијама ових задруга, када се решава о свима појавама на пољу задружног васпитања, израђује програм за годину која је на реду, одређује буџет за васпитање итд. У току само једне године (1936) издато је на овај смер преко једне милијарде динара!...

Пример Рочделаца доста је јасан а да би требало још трошити речи око њега. Он је видан путоказ којим морају ићи сви који желе успех задружној ствари. Он мора бити будна опомена и онима којима је намењена ова књижица.

Закључак. Ово су главне основе задружне. Оне нису створене одједанпут по неком унапред израђеном плану. Неозбиљно је мислити да их је један човек смислио све и препоручио другим људима. У такву наивност падају обично људи који не познају људско друштво, који се нису упознали с његовим многобројним процесима у којима се израђују сва она правила, сви они облици, све оне творевине, које представљају живот друштвени и услове тога живота. И задружне основе израђиване су потпуно као што се развијао живот задружни; израђивале су се под притиском самога тога живота, а он је био потчињен

и спољним животним условима, који су — на крају краја — први и главни покретач свакога задружног рада. Први задругари су их као такве примали и примењивали, јер друкчије није могло бити; друкчије се није могла остварити потпуна задруга. Њихова искуства послужила су затим другима као готова школа, и они су имали само да се осведоче да је школа добра, да она ствара добре ученике и да указује добар пут.

Ове основе вреде и данас. Усвојили су их сви истински приврженици мисли да не може бити боље људима ако остану исти односи који су засновани на искоришћавању другог човека. Усвојили су их сви прави задругари и по њима раде, мењајући те рђаве односе, већ две — три стотине милијуна породаца у свету.

Пре седам година поднесен је на међународном задружном конгресу (1930 год. у Бечу) један предлог да би било корисно да се ове основе поново испитају и проуче, да би се видело да ли оне одговарају и данашњим економским условима. Предлог је поднео председник Главне набављачке задруге Француске. И тада је, поводом тога предлога, изабран нарочити одбор коме је стављено у дужност да изврши ово испитивање и проучавање. Одбор је извршио своју задаћу и новом конгресу 1934 год. у Лондону, поднео свој извештај у коме је навео шта је све испитивао и проучавао. Он није могао да нађе ни једне супротности између основа, које је рочделска пракса израдила, и услова економске данашњице, па је изразио мишљење да исте основе вреде и данас. Само је, с погледом на потребе управе Међународног задружног савеза, додао да је он мишљења — да се не мора тражити од сваке за-

дружне организације, која жели да буде примљена у тај Савез, да мора строго испуњавати и последње три основе: дељење намирница само за готов новац, неутралност политичка и религиозна и задружно наспитање. Одбор је увиђао велику моралну вредност ових основа, али је из обзира чисто практичне природе и само с погледом на потребе Савеза био мишљења да не треба затварати врата организацијама које се не држе строго и ових основа.

Такво мишљење одбора нису примили сви делегати на конгресу. Против њега појавило се велико негодовање. И конгрес није донео никакве одлуке о самој главној ствари. Он је само изјавио да жели да се ствар детаљније и темељније проучи и ставио је у дужност главној управи да она то — преко једнога нарочитога одбора — учини. На конгресу, који је држан у септембру о. у Паризу, прочитан је извештај овога новог одбора, ну ни он се у главној ствари није разликовао од извештаја ранијега одбора. Тада је конгрес усвојио извештај одборски са свима гласовима против два, који нису усвојили мишљење одбора које је гласило: „Мада су (поменуте три основе) несумњиво део рочделскога система, и мада се ових основа придржавају задружни покрети разних нација, оне ипак не треба да се сматрају као услов па да неко постане чланом Међународнога задружнога савеза“.

Конгрес је, дакле, признао важност свих рочделских основа, али је својом одлуком за последње три оставио свакој задружној организацији да се сама одлучи. Тиме се само омогућило Савезу да прима и трпи и такве организације које унеколико одступају од рочделских основа; али ће време показати колико је таква трпљивост корисна и оправдана. Моје

је мишљење да ово не мења саму ствар у основи. Све главне задружне основе, које су раније изнесене, саставни су део задружне ствари, њих је сама та ствар израдила, израдила их је, јер је сам њен живот на то гонио; оне ће остати све дотле докле постоји сама та ствар, не може их нико игнорисати а да не игнорише саму ствар. Одбор који је предложио извесну попустљивост према поменутим трима основама сам претходно признаје да га није у томе руководио никакав задружни разлог и то јасно каже овим речима: „Ништа у модерној еволуцији индустрије и трговине, као ни у променама економских метода, није умањило вредност оних принципа Рочделских Пионира који су истакнути у извештају.“

Ја ово помињем да бих показао колико су моћне ове основе. Њих је израдио — поново наглашујем — сам живот, не ни Бранко, ни Владета, ни Гојко. Оне су резултат једне животне реалности и док је та реалност онаква, каква их је потребовала и стварала, оне морају живети и вредети. Не може ту ништа појединачна воља. Живот групе — сада велике и моћне — јачи је од ње.

ЧЕТВРТИ ДЕО.

Задругарство и некоји његови Односи.

Задругар и задруга. Кад се 5—10—20 или више људи договоре да заједнички играју, или певају, или трче, или крче, или раде какав посао, онда је то обично удружење, и таквих удружења има безброј за све прилике у којима сам један човек није кадар да сврши намеравани посао. Ну такво удружење није још и задругарство. Задругарство је само оно кад заједничари врше заједнички неки посао не да отуда постигну искључиво личне користи, већ где сваки заједничар ради за све остале заједничаре и сви остали раде за свакога заједничара понаособ, али не да из тога рада црпу користи само себи, него и да **никога** не оштете. Према томе није задругарство где се чланови користе на штету другог — био тај други нечлан или члан — рецимо када их задругарство потпомогне да скупо раде другоме, или да скупо продају другоме, или да уопште помоћу задругарства искоришћавају друге. Задругарство је само оно, где **нико никога** не пљачка, ни сам лично ни ослањајући се на снагу много њих.

Задругарство — сучремено задругарство — је поникло кад су се односи међ људима почели заснивати једино на добити (профиту) коју могу из тих односа да извучу једни од других, када је

искоришћавање човека од стране другог човека или других људи постало одвећ неподношљиво, када су извесни редови дошли до уверења да не може на таквој основи бити добро никоме. Задругарство је поникло да изради другу основу за људске односе и оно је само тада задругарство када се на тој основи креће. Стога је сваки у праву да сваку ону радњу, која продужава пљачкашке односе, сматра за незадругарску и да се према њој понаша као што се понаша према свакој пљачкашкој или профитерској радњи. Данас има још много удружења, која себе називају задругама, ну која раде да узму профит од другог, и узимају га. То се дешава, и може се дешавати, само стога што задругарство није израђено још као систем, што свака врста ради без везе с другим врстама, често и против других врста, што нема још задружне целине него се поједине врсте држе присно са супротним организмима, уместо да израђују своју потпуност. Све док траје таква непотпуност, задругарство ће давати и такве примерке који га дезавуишу, даваће маха сумњичењима и неповерењу, једном речи ометаће да се изради и рашири у маси истинско познавање своје сопствене природе. Стога је у највећем интересу свакога истинскога задругара да ради да се изради непомућен појам о задругарству и да се сузбијају све заблуде и све спекулације на рачун истинскога задругарства. Оне, који свесно спекулишу с тим именом, треба сузбијати; оне, који намерно онемогућавају изградњу задружне целине, треба изобличити, како литературом тако и свима другим обавештајним средствима, не би ли се што пре спречила њихова разорна акција.

Исто тако, као што задругарство није свака удружена радња, оно није ни задруга. Задругарство

је свака удружена радња којој је циљ да уклони пљачку из односа међу људима и да створи прилике у којима пљачке неће и не сме бити. Ово је први, основни и главни смер задругарства. Тај свој смер задругарство постиже и без нарочите организације, осим што се договори извештан број људи да задружно ради. На пример кад се неколико породица договоре да поделе јагње, или свињче, или рибу, или врећу брашна, јабука итд., онда је то несумњиво задругарство. Купи се јагње, свињче итд. и подели суделовачима. Подела се врши по цени коштања. То се постиже овако. Најпре се израчуна шта стаје килограм, узимајући за основу колико је јагње или свињче плаћено, колико тежи и колико ће се добити за кожу, чекиње итд. На основу тих података знаће се шта кошта килограм меса. Та цена важи за све суделоваче и по њој се свакоме дели онолико меса колико који потребује. Ни од кога се не узима више. Сва количина меса одмах се разделяје, од целог после не остаје више ништа. Овде је задругарство извршило своју функцију у истом тренутку кад је и почело. И тако оно стално понавља своју функцију, које се све брзо свршавају, и увек завршује сваку ову функцију, не остављајући никаква нарочита трага о томе.

Овако задругарство функционише за све време док су мотиви који изазивају његову функцију ретки, нестални, док се они манифестују кадикад. Али, кад ти мотиви постану чести, кад суделовачи опаже да је у њиховој користи да стално деле месо, брашно, воће итд., да је за њих корисно да и друге намирнице тако деле, онда сваки брзо и лако увиђа да није више довољно да раде као што су дотле радили, него да морају имати место где ће намирнице чувати,

мерила за ситну деобу намирница, белешку о извршеним набавкама и деобама, једном речи да морају организовати свој рад и вршити га стално. Таква организација је нарочита установа и она значи да је задругарство изишло из облика простог обичаја и да је ступило у фазу установе.

У задругарству се таква установа зове задруга, специјално у овом случају набављачка задруга, јер она набавља намирнице за своје чланове у већим количинама, па их дели овима како то задругарство чини. Задруга је, дакле, нешто особито; она је поникла из задругарства; поникла је да практички оствари намере задругарства; али није само задругарство. Задруга је иструменат, апарат, који извршује оно што задругарство хоће и онако како оно хоће. Ово последње стоји изнад апарата, управља и контролује га, не да му да се удаљи од његових жеља и схватања. Зато и ја говорим овде о односима задругара према овоме апарату особено од односа његових према самој задружној групи. Ти односи могу бити многобројни, но ја ћу поменути само најважније.

На првом месту апарат не може да ради ако нема средстава за радњу. У прво време та су средства једино удели задругарски, и то уколико су уплаћени, дакле уплате које су задругари дали на име својих удела. Доцније се уплатама придружују резервни и други фондови; али и тада уплате су прва и главна основа. Стога од уплата зависи колики ће бити рад, као и коликом ће снагом апарат располагати. Овде се одмах опажа како се задругари понашају према своме апарату. Ако је, нпр., установљено да сваки задругар упише један удео, да сваки удео износи дин. 100 и да се ти 100 динара имају уплатити у 20 недеља, сваки пут по

5 динара, онда једна задруга од 100 задругара треба да има у десетој недељи свога живота 5.000 динара свих уплата. Покажу ли и књиге толику суму уплата, то ће бити најбољи доказ да су се задругари понашали према својој задрузи потпуно исправно. Такви задругари озбиљно су схватили потребу задруге, они су својски чинили све што им је дужност да јој омогуће функционисање, које опет само њима има да донесе добро. Но, ако књиге покажу да су у десетој недељи све уплате износиле само 3.000 динара, онда ће то бити јасан доказ да сви задругари нису испунили своје дужности. Таква задруга неће моћи много намирница да набави ни много намирница да раздели задругарима, они ће се морати обраћати и приватним продавцима. Тада се обично јавља незадовољство са задругом, а нико не увиђа до кога је кривица.

Други важан однос јесте снабдевање преко задруге. Задруга је као апарат створена да снабдева намирницама своје задругаре боље него што је то чинио приватан продавац. Међутим, она то може постићи само ако набавља боље него што они набављају и ако предмети, које набавља, не пролазе кроз многе посредничке руке. То пак она може постићи ако не набавља на ситно, јер у ситним продавницама не владају цене по којима се купује у великим продавницама. А да набавља у овим последњим, где су цене ниже, она мора потребовати већу количину намирница. Ово последње задруга постиже само тако ако се задругари у истини снабдевају преко ње. Стога је врло важно да задругари тачно схвате ову своју дужност. Она је у њиховом властитом интересу, јер ће јевтиније подмирити своје потребе. Шта је постигнуто тиме што је основан за-

дружни апарат ако се задругари снабдевају мимо њега? Није ли јасно да тада они сами раде против себе? Чак да претпоставимо да им се нека намирница у задрузи не допада, они ће боље учинити да скрену пажњу управи задруге на то, него ли да се упућују онамо, где их увек очекује стара — једна и иста — песма. Што се задруге од своје стране удружјују и оснивају већу задругу то чине, између осталог, баш да доскоче свима неприликама, и ове и других врста; задругари могу, дакле, с пуним поверењем да прилаза својим задругама. Али они не смеју заборавити ни једнога тренутка да се одбрана наднице у потрошњи постиже само онда, ако снабдевање за потрошњу усредсреде у својим рукама — у својој задрузи.

Трећа је њихова дужност да воде рачун о одлукама задружних скупштина. Истина је да се одлуке доносе у духу правила, која морају бити позната сваком задругару. Али често одлуке одређују и нове послове, нове набавке, сопствену производњу неких намирница: хлеба, дрва, угљена итд. Задругари морају бити упознати с оваквим одлукама јер је њихов циљ да прошире и усаврше снабдевање. Они ће најбоље бити обавештени, ако редовно похађају своје — задружне — скупштине и ако сами суделују у претресању и одлучивању. На тај начин они ће не само до ситница знати шта је у задрузи рађено, него ће тачно бити обавештени шта ће се тек радити. Нема веће штете и за задругу и за задругаре него ако се они не интересују за скупштине, где се проучава цео задругин рад и где се одређује шта ће се у будуће радити. Управе, које хитају да што пре сврше скупштину, или — још горе — управе које спречавају или изигравају говоре и расправе, чине издајство задружне

ствари; такве су управе већи непријатељи задругарства него што су највећи непријатељи његови. Искуство је обелоданило да су такве управе махом тим поступцима прикривале неке неправилне радње своје, не ретко и саме злоупотребе.

У овај исти ред дужности долази и васпитни утицај задругара. Сваки задругар утиче на неки начин на другог. Казује му своја схватања, расположења и нерасположења. Обавештава га шта је сам радио у овој или оној прилици. Прича му шта је чуо од пријатеља, а шта од непријатеља задругарства, и шта сам мисли о тим гласовима. Један задругар може врло много да допринесе за саму задружну ствар, ако се претходно спремио да правилно суди о њој, као што може и да јој много штети, ако је не познаје сам, него се поводи данас за овим, сутра за оним итд. Стога је задругина велика дужност да своје задругаре стално упућује у свему што ради задружне ствари они треба да знају; она мора бити не само добра снабдевачица, него и добра школа за њих. И сами задругари морају се интересовати свима скупштинама, задружним листовима, књигама, у којима се расправља сад ово сад оно задружно питање, јер се на тај начин најсигурније могу спремити да правилно мисле и суде о задружним стварима. Тако задругар може да постане у истини добар задругар и само тако моћи ће да испуни своју васпитну улогу у кругу својих другова, улогу која није незнатна.

Најзад сваки задругар треба да се чува сплеткара. Њих има више врста. Има их који стално критикују и сумњиче. Ништа им није добро, све што се ради погрешно је, од свега рада нико нема ни најмање користи. Ни једна скупштина не прође а да ови незадовољници не изазову препирку, протесте,

забуну. Има их који не нападају с толиком оштрином и тако недобронамерно, али ипак замерају што није урађено овако или онако, просто не могу мирно да саслушају све до краја, јер су навикли да ништа мирно не примају што други уради, јер су увек незадовољни, јер увек мисле они би боље радили и урадили. Овакви типови могу временом бити и корисни задрузи, ако она успе да их боље обавести и упуту, али могу бити и штетни, ако се никакo не дају ни обавестити ни упутити. Противници задругини мотре из далека шта се у задрузи дешава и врло радо бацају око на критичаре, сумњалице и незадовољнике. Они гледају да им се приближе и, ако то успеју, онда настаје обрађивање и спремање рушилаца задруге. Често им то пође за руком, вечити критичари и сумњалице лако се хватају у припреману замку, тада настају још јачи, сада смишљени и намерни напади. Поткопавање темеља врши се стално и удруженом снагом, грађевина се брани, али су напади све јачи и све чешћи. Деси се да завереници потпуно успеју да поколебају и густе редове бранитеља, и тада су они, којима је задругарство угрожавало узимање профита, постигли што су желели: задругарство је пољулано и компромитовано, пада зид који је требало да брани интерес малих људи, црнац је свршио свој разорни посао.

Задругари имају у својим рукама судбину своје ствари. Стога се они не смеју олако поводити за критикама и сумњичењима. Они треба да саслушају сваку сумњу и критику, али ће смртно погрешити ако им одмах и поверују. Мање замерке они могу и сами испитати и одмах рећи јесу ли умесне и колико. Ну за теже сумње и критике они ће добро учинити ако из своје средине изаберу неколико озбиљ-

них, поштених и непристрасних људи који ће испитати — тачку по тачку — све критике и све сумње да би се уверили како ствари у истини стоје. То треба учинити одмах и избрани испитивачи треба да писмено или усмено извести скупштину шта су нашли. Задругари морају да размисле о садржини извештаја, имајући на уму смер њихове групе. Нађу ли и они да је критика или сумња ма и делимично истинита, задругари морају одмах одлучити како ће се рђаве радње спречити за унапредак. Одлука мора бити брза и одлучна, не сме се штедети нико лично, задружна ствар мора се очистити од свега што је омета и што је штети. Нађе ли се пак да ствар не стоји онако како је од критичара и сумњалица изнесена, онда и ту задругари морају поступити брзо и одлучно: они морају у интересу задругарства уклонити све оне који су под видом објективне критике у ствари поткопавали темељ и спремали да целу грађевину поруше. Јер, такви људи нису за задругарство. Они су она иста сорта људи који варају, лажу и крадуцају у задругама, праве лажне билансе да би прикрили своје губитке и злоупотребе, па, кад се зло ипак обелодани, они онда запну драти се: како држава или бановина треба да попуни недостатке, јер да иначе прети опасност простим људима — задругарима — да изгубе велике паре! Као да је задругарство за то ту да покрива неспремну или да скрива рђава дела својих несавесних управљача! Разуме се, да ни држава ни бановина није позвана да их рђави људи пумпају. Шта више, можемо слободно рећи да сваки онај који у оваквим приликама притиче у помоћ, у ствари и нехотице проширује и продубљује терен за корупције у задругарству. Задругарство има услове за опстанак само тако, ако се у њему нелажљиво, не-

преварно, не поткрадањем, већ једино поштено и истинито ради. Иначе, оно ће бити као тешко оболели човек, коме лека нема.

Задруге и њихов савез. Није постигнуто све ако је основана једна задруга. Може их бити 100, 1000 и више; све ће оне бити свака за себе слабе, ако остану раздружене и свака за себе. Оне неће бити кадре ни да се упуте у раду како треба, ни да врше своје функције онако као што то захтева заштита задругара — да набављају добро и јевтино, да саме производе или да се с великим произвођачима на равној нози погађају. То је доказало искуство свих задругарстава у свима земљама. И стога и нема задругарства, где би задруге постојале свака за себе. Свугде су задруге повезане између себе и свугде њихове средишне установе чине све оно за што поједине задруге нису кадре. Негде те средишнице обухватају све врсте задруга, или већину врста какве постоје у земљи, негде се опет оснива засебна средишница за сваку врсту. То питање није начелно, већ чисто практично и решава се онако као што се решава питање о подели рада. Ако је једна врста рада толико развијена да једна средишница може опстати, а да је трошкови не поједу, онда задруге оснивају своју средишницу да допуне саме себе. Је ли поједина врста рада тако мала да средишница не може извести крупну набавку или производњу а да не буде свака њена услуга знатно скупља него услуга приватнога предузетника, онда средишница неће одговорити своме задатку или, што у непаметним срединама често бива, средишница ће моћи животарити сама уз већу или мању помоћ са стране или ће, што се такође дешава овде онде, прибегавати

разним јавно недопуштеним операцијама. Савези набављачких задруга у Швајцарској, Шведској, Норвешкој, Финској (осим једнога), Пољској, Мађарској, Јапану, Бугарској, који набављају сваки за себе за много милијарди динара разних намирница и сами производе многе намирнице, једна су средишница и за културну и за економску акцију, и она може да врши своје функције уз најмањи трошак. Напротив, огроман савез у В. Британији могао је да оснује засебне две средишнице за економске функције — једну за Енглеску и другу за Скотску, немачке су набављачке задруге основале своју економску средишницу тек 1904 год., француске задруге тек после рата. Мање земље — Данска, Ческа, Аустрија, пошле су трагом Енглеске и Немачке, али њихове самосталне економске средишнице далеко су претекле и Енглеску и Немачку средишницу у проценту трошкова.

Савез набављачких задруга државних службеника уједињује обадве функције. Он налази да још није кадар да их раздели. Ја држим да је његово држање у томе погледу потпуно тачно. Деоба средишнице на поједине функције није ствар ни принципа ни моде. То је строго питање мањег трошка и мањих напора. Јер, шта ће користити подела, ако је она скопчана с огромним трошковима! Задругарство је економски позвано да чини извесне економске услуге јевтиније, него приватан предузетник. Није ли оно у стању да одговори овом позиву, оно је самим тим решило економски спор: задругарство или капитализам. Овај је спор ушао у акутну фазу нарочито од како су велики магацини, магацини с безброј продавница, продавнице с уједначеним ценама, магацини што разашилију намирнице поштом и најновији ауто-

моби́ли — магаци́ни и продавнице, снизи́ли проценат трошкова до вероватне низине и стали конкурисати свима онима који у том погледу не могу ићи у корак с њима. Зато и кажем да је држање Савеза Набављачких задруга државних службеника потпуно на свом месту.

Набављачке задруге радника, који раде у државним предузећима, дошле су такође у овај Савез. То је добро, ту им је место. Овим задругама потребно је и поучно упућивање и економско допуњавање. И једно и друго у овоме Савезу могу наћи у потребној мери. Савез помаже раднике да се удруже и да оснују задругу. Он их помаже да се правилно уреде и да правилно отпочну рад. Он их стално упућује писмима, преко ревизора или нарочитих изасланика. Он им шаље своје листове, своја издања — књиге и свештице — где увек има штива и за њих. Он им шаље изасланике на скупштине, а на годишњим савезовим конгресима њима се указује сва пажња коју по правилима и обичајима задружним заслужују сви задругари. Инструктивна, морална, заштитна улога средишњице њима је у пуној мери ујемчена. Многобројне су духовне потребе које задруге имају, те потребе само им њихов савез може задовољити. Стога је у највећем интересу сваке задруге да буде у своме савезу. Задруга без савеза изложена је истим тешкоћама којима је изложен усамљени набављач; усамљена задруга излаже се неизбежној економској смрти.

Ну, осим ове духовне помоћи, савез чини и врло важне економске услуге. Задруге су основане да уједине ситне набавке многих појединаца, да створе велику набавку, те да тако, поред осталих користи, постигне што је могућно јевтиније снабдевање. За-

друга је већи набављач него појединац, то је тачно; али је и она мали набављач кад се пореди с великим продавцима. Задругин је, дакле, интерес да и она буде велики набављач, те да обиђе све мање продавце, како би постигла што је могућно нижу цену. А то она може бити само тако, ако се удружи с другим задругама. Зато се свугде задруге удружују у веће задруге или савезе и на тај начин постижу све користи које даје велика, врло велика, набавка. Савез набављачких задруга државних службеника таква је организација. Он удружује набавку свих задруга, које су у његову чланству и, као набављач — не једне задруге, не сто задруга — већ као набављач свих задруга и свих задругара, може да обиђе све мање и све средње продавце и да преговора с најкрупнијим продавцима и фабрикама, другим речима може да постигне најповољније цене. Корист отуда, корист је свих задруга и свих задругара, јер долазе до нижих цена и заштићују у највећој и могућно најпотпунијој мери свој потрошачки интерес. Та корист није мала, то се види и из података које сам навео из рада радничких набављачких задруга које не постоје одавно, за ту корист има се у доброј мери захвалити и савезовим набавкама.

Осим ове, савез врши и друге економске услуге. Он има већ два своја млина из којих задруге могу набавити добро брашно и по знатно нижој цени него што продају приватни млинари или продавци. Користи од овога рада, који није могла узети на себе ни једна задруга сама, јер је мала и слаба, толико су јасне да је излишно трошити и једну реч око доказивања.

Нема радника кога не узнемирава брига и о томе шта ће бити кад дођу старије године — његова судба, судба његове сапутнице, њихове деце стално муче

сваку породицу, сиромашну утолико теже што није кадра да сама реши тај тежак проблем. Савез је и ту олакшао свима својим задругарима да и ову тешку бригу решавају лако и брзо за све њихове чланове. Савез је уредио нарочито одељење, где сваки може за сразмерно мали улог да обезбеди: извесну суму за старост, извесну суму за школовање деце, извесну суму за женидбу или удадбу деце итд. Ово старање, које опет није могла да оствари једна задруга, остварио је њихов савез; и ово старање такво је да је кадра да донесе свакој задружној породици огромно умирење — и привредно и морално. Радник, који се постарао овим путем о себи, својој супрузи и својој деци, решио је један велики породични проблем, унео је у свој породични живот умирење и самопоуздање.

Нећу да набрајам и све друге услуге које савез већ чини и које ће још узети на себе: у погледу одмора, здравља, усавршавања свих својих чланова. Нећу да помињем ни велику научну услугу коју је савез учинио тиме што је, радом својим, израдио основу за тачно познавање привреде свих оних који немају другога економскога извора за живот до једино своје наднице или плате. Нећу — најзад — да указујем ни на важну просветну акцију коју савез стално шири и чији се резултати већ видно опажају на свима скупштинама и на свима конгресима. Доста је што сам већ навео, па да сваки увиди да савез није нешто туђе, накалемљено на задружно стабло; већ да је он сам стабло без кога би живот грана био само краткога века. Већ у тренутку, кад је прва задруга основана, савез је био ту, органски је био већ ту, задруга га је носила у своме организму, и он се морао и очигледно сагледати чим се орга-

низам развио. Задруге не могу бити без савеза, јер је он природно продужење задруге.

Јасно се из овога види какве односе може имати задруга са својим савезом. Савез је природни развитак задруга. Он допуњава и ојачава задругу; ова не може живети без њега. У свем свом развоју и кретању она носи у себи моћ за даљим развијањем и кретањем. Она не може ни корака даље да иде ако се лиши ове основе. Из набрајања функција, које савез већ врши, сваки је могао да дође до уверења да је ово тврђење необориво. Ни просветно упућивање, ни економско допуњавање ниједна задруга није могла сама да оствари, и за једну и за другу функцију лежали су мотиви у самој задрузи, али их је могла остварити само јача снага. Задруге, дакле, у свом властитом интересу морају да ту снагу негују, развијају и остварују. Задруге морају да одржавају најприсније односе према тој снази — и то у свакој прилици.

Међутим, они којима задругарство није у вољи или који би хтели да га упрегну да служи њиховим посебним — амбициозним или партиским — интересима могу и овде да нађе материју за своју разорну радњу. Они могу, нпр., у томе што у савезу има и нерадника — чиновника, професора, учитеља итд, — наћи материјал за причу како такав савез није за задруге радника, јер да радник није ни чиновник, ни професор, ни учитељ. Они могу такву причу да причају само људима који суштину ствари не познају, који суде површно, по недовољним спољним ознакама. Јер, заиста, радник није ни професор, ни чиновник, ни учитељ. Они носе капуте и шешире, а радник радничку капу и радничку блузу. Уз то радничке су руке коштуњаве, испуцане, грубе од тешкога и

непрекиднога рада. По спољним ознакама радник је у истини друго нешто него што су поменути редови, као што је. — опет по тим ознакама — друго свештеник, друго војник итд. Али, ако се на ствар гледа онако као што је она, ако се гледа социјални и економски положај који у данашњем друштву заузима радник, чиновник, професор, учитељ, онда се међ њима не налазе исте ознаке које спољашност њихова показује, него, напротив, сви они показују једну заједничку истоветност, која их доводи у један заједнички фронт и чини од њих једнаке и јединствене браниоце најживљега заједничкога интереса. Сви они, уколико не чине појединачне изузетке, живе једино од своје плате или наднице. Сви они осећају да су им ти једини извори за живот угрожени. Сви они осећају и увиђају потребу да тај свој животни интерес бране. Кад ово кажем, од мене је далеко свако лично расположење или нерасположење; ја имам пред очима само чињенице које је данашња друштвена структура створила, а та структура и механизам који је она на економском пољу израдила, независно од личне воље појединаца, створила је такве услове да је животни интерес масе угрожен у највећој мери. Маса се скупо снабдева не једино зато, што то хоће поједини приватан продавац, него што то — услед механизма који постоји — мора тако бити. Како дејства овога механизма највише погађају оне који живе само о своје незнатном дохотку, то они и најживље осећају потребу за одбраном. Радник се налази у том погледу на једној линији са чиновником; њихова одбрана може бити само ефикаснија и успешнија ако се заједничком снагом води и — обрнуто — може бити само слабија и неуспешнија ако се води разједињено и посебно. И, кад је таква уједињена снага

већ остварена, какав је то социјални или економски разлог да ту снагу разбијамо и слабимо! Раднику је једино у потрошњи и кроз потрошњу могућно да поправи свој економски и социјални положај и, пошто он друге непосредне или самосталне економске радње нема, зашто ометати и слабити ту његову акцију!

Задругарство није поље на коме се бију партиске битке. Ту се не ради да један ред надвлада други. Ту се — најзад — не ради ни о партиским интересима, јер задругарство није политичка партија. Његов је смер да поправи економски положај и стање свих оних чији је радни доходак угрожен, а таквих има у свима друштвеним и политичким групама; они овај интерес осећају пре и изнад интереса политичке групе којој припадају, управ овај је интерес првостепени. Исто тако задруга није инструмент који има да даје материјална средства партиским групама за њихове политичко-партиске циљеве. Њен је смер сасвим други, имено њен је смер да заштити надницу радникову и да све оно, што таква заштита одбрани, врати самоме раднику или да један део тога употреби и на будуће добро радника.

Као што се види сасвим је друго поље на којем се задругарство и његове задруге могу развијати. Зашто на том пољу тражити цепање и слабљење заједничкога фронта? Зашто слабити интерес који је истоветан и спречавати успех који се разбијеним снагама не може постићи? Зашто одгађати успех кад је јасно да се он може постићи само тако, ако могућно највећи број потрошача буде уједињен? Ствар је по себи сасвим јасна да се може — мислим — слободно рећи да само непознавање економских и социјалних интереса радника, само једнострана расположеност, може побуђивати кога да

жели или да препоручује одвајање радника од осталих редова, с којима је — за срећу и једне и друге стране — већ спојен, да ствара јаз између ових — економски подједнако угрожених редова. Ја сам дубоко уверен да радници — баш у своме властитом интересу — морају да се опрезно чувају од таквих туђих савета.

Задругари — радници и радничка удружења.

Није угрожен само потрошачки интерес наднице. Угрожена је и сама надница, и сам рад, и сама радна снага, и само здравље радника. Дешава се да приватни предузетници гледају свој материјални успех у смањивању наднице, коју дају својим радницима, у продужењу часова рада како би што више израђевина добили за исту надницу, у исцрпљењу радне снаге до највеће могуће мере. У почетку деветнаестог века оваква исцрпљивања вршена су без икаквога ограничења, употребљавана су и савршено нејака деца, да би се само што мање издало за рад. Тада је било забрањено да се радници удружују у своја удружења и да бране себе и своје породице од нечовечнога искоришћавања. Данас је то у многоме друкчије, али није ни данас потпуно онемогућено искоришћавање радне снаге оних који нису у стању да бране ову. Стога данас постоје и у нас нарочита удружења којима је циљ да заштите минимум радничке наднице, да стану на пут исцрпљивању његове радне снаге, да колективном снагом свих радника раде да се поправе здравствени услови радника како за време док раде у радионицама тако и ван њих. А ови су услови често посве тешки. Ко је имао прилике да походи више разних радионица, у којима раде многи радници и у продужењу

више часова, тај зна каквих све нехигијенских и шткодљивих радионица има. А ко је — уз то — имао могућности да се спусти у окно рудара, угљара итд., тај зна у каквим страховитим нездравим условима ови радници проводе дан за даном, цео свој век.

Радничка удружења која иду за тим да ове услове поправе нису задруге у смислу у коме смо задруге овде упознали. Али она су за раднике важна исто тако као и задруге које штите њихову надницу кад ови почну да је троше. Стога радници не треба да их избегавају, нарочито када ова удружења стоје чврсто на своме терену. Данас нико не одобрава да се радници исцрпују физички. И појединци и државна управа у томе су сложни. Нема више тога да се само извесни људи буне кад се према раднику нељудски поступа. Сви се тада буне и све странке у држави — иако једна јаче него друга — сматрају за опште народно питање да се радник као давалац радне снаге заштити. То није више ствар само једне странке и зато радничка удружења немају потребе да се везују за једну политичку странку да би свој задатак испуњавале. Шта више, опазило се у земљама, где се то ипак десило, да су радничка удружења свих политичких праваца изгубила у снази и утицају а ако су једни данас у нечему и успевали, сутра им се то љуто светило.

Радници задругари треба да правилно схватају улогу и задаћу својих радничких удружења. Али, они ће чинити само добро за све раднике, ако се буду увек уздржавали да ова удружења занемарују своју једину задаћу, ако — дакле — и овде, као и на пољу задругарства, утицали буду да се штите само интереси радникове наднице у раду и интереси радникове радне снаге, која је прво и највеће благо

народно. Задругари радници, већ и стога што су задругари и што бране економски интерес рада, морају увек имати на уму необориву истину да су редови оних који живе само о радноме дохотку сваке године све већи и све гушћи. Док се већина других редова умањује, раднички је ред све већи. Један поглед на државну статистику о становништву и поделу његову по имовини и занимању доста је да нас увери да је ово тачно. И сам тежачки ред, који је у нас данас најбројнији, стално се умањава, и мора да се умањује, јер продуктивност појединих привредних редова то налаже. Сличан процес показују сви народи у Европи и Северној Америци; народи, где су се само пре седамдесет година осамдесет од сто становника занимали тежаштвом, данас се занимају једва нешто више од тридесет процената. И — што је важно — ови тридесет и неколико процената производе хране и сировина више и боље него што су пре седамдесет година производили 80%. О овом социјалном, економском и техничком процесу морају да воде рачун задругари радници, јер они сада спремају услове и за већу и гушћу своју заједницу. И радничка удружења позвана су да ову припрему не кваре; напротив, она су такође позвана да та припрема буде што боља и што целисходнија.

Задруге и просветне установе.

Данашње наше друштво живи бржим животом. Све се у њему мења брже и чешће него што је то било и само четврт века раније. Мењају се врсте рада и начин рада. Мењају се оруђа за рад. Мењају се односи између људи и људских група. Уместо појединаца, који су дуго били упућени само на себе, све се више јављају групе више

појединаца, које од своје стране опет стварају нове, односе и нове услове. Мењају се јавне формације које утичу на целокупно стање и појединаца и група. Мења се цео живот и појединаца, и група, и целога народа. И све те промене доносе своје последице које не могу да остану без даљег дејства, које изазивају нове и све чешће промене, како у животу и раду појединаца тако и у животу и раду целога народа. Више или мање устаљен живот, какав је раније био, више није такав: нико не може да предвиди шта ће бити у најближој будућности; хоће ли његов положај — како материјални тако и социјални — остати поштеђен бар за могућно што више година; хоће ли бар његова спрема и умешност, која му је до сада обезбеђивала живот, бити довољна и за у напредак. И стога и виђамо многе снуђдене и забринуте; виђамо масу људи који с великом неизвесношћу гледају и на себе и на своју околину.

Јасно је да ново стање ствари тражи да се позна и разуме. Оно тражи нову школу, какве немамо ни у нашим основним школама, ни у нашим гимназијама, па ни у стручним школама и универзитетима. Оно тражи школу за одрасле људе, који већ врше неку функцију у данашњем друштву, јер они су ти које наше честе социјалне промене највише и непосредно погађају. Међутим, нити ми имамо одговарајуће школе за њих, нити они могу да се одвоје од свога редовнога пословања, па да пођу топрв у школу. Овај исти проблем, иако неке интензивније, неке слабије, имале су и имају и друге земље и оне су га решиле готово све на један исти начин: довеле су потребну школу непосредно до оних којима је она потребна. Школа ова састоји се у томе што спремни људи, у чији се зналачки ауторитет не сумња, долазе од вре-

мена на време к својим слушаоцима и говоре им: један о једном питању, други о другоме итд. Циљ је да се одрасли слушаоци упознају са свима питањима и проблемима које је створила и ствара њихова шира и ужа социјална средина, који их муче или притискују, о којима они треба да стекну правилан поглед и да могу — евентуално — и да се оријентишу.

У једним земљама ту васпитну улогу врше и сами професори ван школа и универзитета. У другим земљама то чине и професори као такви, ну осим њих и нарочита друштва за васпитање одраслих. У Немачкој, пре и после рата, суделују поред државних професора и просветних друштава, још и особите задруге за обавештавање и спремност одраслих. Ове задруге оснивају и издржавају месне задруге и њихови савези, оне поглавито имају у виду своје чланове. И у Србији пре рата оваква акција била је веома жива. Ондашњи главни савез земљорадничких задруга имао је најбоље односе са свима просветним друштвима — Културном лигом, Просветним друштвом, Учитељским друштвом, Друштвом за чување народног здравља итд. — и ове су просветне установе биле редовно представљене на свима ондашњим конгресима. Она су држала и пригодна предавања, сви учесници на конгресу радо и пажљиво слушали су их. Кад су у 1904 години немачки, аустриски, руски, дански и др. задружни представници походили један српски задружни конгрес они су сви изразили једно и исто мишљење: српски су задружни конгреси у исто време и народни универзитети, ми (тј. они) то још немамо. И данас, ко дође у додир с којим старим задругаром, моћи ће да чује захвалну и похвалну реч о томе негдашњем просветном раду.

Овако треба да поступају и радничке набављачке задруге. Можда ће ко упитати: зашто баш оне? Зато, јер имају међ својим задругарима у већини људе којима су оваква обавештења и овакве поуке и потребне и корисне. То су људи који раде врло тешке, али и врло важне — социјално врло важне — послове. Њихов начин зараде изазвао је многе проблеме који задиру не само у цео њихов живот него и у интересе целог народа. Они се налазе стално у великој економској опасности. Осим тога њихови здравствени услови, средине и њихова рада и њихова живљења, такви су да су њима стално потребна обавештавања и поуке. Они су, истина, стално у тешкој школи живота, али је та школа таква да више побуђује на тешка осећања и негодовања, него што даје непосредно поуке како да се човек снађе и помогне. Осим тога, много има људи који у тешкој бризи за дневни крух немају времена ни могућности да се удубе у упознавање и разумевање њених директних поука. Стога они живо и хитно потребују туђу просвећену помоћ, стога је њима просвећивање, које њихов рад, њихов живот и њихов положај у нашем друштву тражи, потребнији него свима онима, који нису подвргнути тако тешким условима рада и живота.

Радничке набављачке задруге позване су да своју васпитну акцију не ограниче само на неколико — више или мање — техничких поука које сваки задругар треба да зна: уплаћивање удела, набавку намирница итд. Оне су поникле да економски заштите домаће газдинство што више могу; али сама та заштита мало значи ако управљачи мало знају одакле им све долазе опасности, ако продуже да се у трошењу владају по саветима које им дају они који немају рачуна да се њихова газдинства ослободе, ако

се не упознају са свим оним сплетом економских, социјалних и политичких сметњи, који чине њихов живот тешким и неподношљивим. Стога су баш набављачке задруге те које имају да даду сва обавештења и све поуке које данашњи радник потребује — потребује и као потрошач и као зарађивач извора за потрошњу.

Потрошачке задруге могу да подмирују ову потребу на разне начине. Оне могу да приређују чешће састанке и на њих да позивају поједине просветне установе да пошаљу своје представнике који ће држати пригодна предавања, а могу и лично да позивају познате зналце. Оне могу, осим ових нарочитих састанака, да позивају такве установе и предаваче и на своје редовне скупштине. Ниједна скупштина не треба да се ограничи само на читању пословнога извештаја и ређању цифара, које не казују ништа ако се не зна и како се до њих дошло. Свака скупштина мора да резервише бар један час времена за поучна предавања и разговоре о њима. Јер, шта значе саме бројке за задружну ствар, ако се до њих дошло незадругарским методама. Велике приватне фирме, као што су Митић, ТА-ТА (у Београду) итд., могу да покажу још веће бројке; али шта оне значе за ствар задругара! Није ништа постигнуто ако се задругарство изиграва. Напротив! Тада се оно баш уназађује и руши. Стога се задругарима, поред осталих обавештења и поука која су им преко потребна и поред пословнога извештаја, који мора бити истинит и искрен, дају и поуке шта је задружно и шта није. О правом задругарству уопште се мало зна у нас. Име задругарства и задруге даје се често и таквим установама које врше обичне профитерске-пљачкашке-операције. Шта више,

изгледа да се некоји профитери и нарочито заклањају том фирмом да би маскирали своју истинску природу. Стога је у највећем интересу задругарства, у највећем интересу оних које задругарство треба да заштити од пљачке, да се међ све редове задругара рашири знање о правом задругарству, те да масе задругара узмогну ценити и судити која је задругарска радња заиста задругарство, а која није.

Ово је и животна потреба самога задругарства. Задругарство, које носе необавештени и неуки људи не може имати успеха. Оно се не може ни одржати; први вешт противник, нека се преруши у привиднога пријатеља, збунити га, одвести на странпутицу и онда оставити да само залута, да се изгуби и да пропадне. Напротив, задругарство које носе људи, који су упознати с његовом природом и с његовим условима, неће се никад дати у руке рђавим људима, они ће се умети наћи и у најтежим моментима и пред најлажљивијим маскама. Навео сам раније какве огромне успехе постижу енглеске задруге и каквом огромном материјалном снагом оне данас располажу. Те су задруге у правом смислу речи радничке задруге, јер 98 од 100 задругара радници су. Да ли би те задруге постигле онолике успехе и сачувале и увећале онолико своју снагу да су њихови задругари били неупућени у своју задружну ствар, да је ма ко с улице могао да убаца међ њих неслогу, непријатељство и свађу, да је ма ко могао да унесе сумњу у њихов задружни рад и тим путем да поткопа темељ целој грађевини? Казао сам раније и то како су енглески задругари гледали од првога дана на питање о обавештавању и спреми за задругарство и навео сам колику огромну суму данас на то троше сваке године. Тој њиховој просвећеној увиђавности има се једино

захвалити што се међ њима није могла појавити ни једна појава, која је у извесним другим земљама уништила моралну снагу задругарства, а ту тамо уништила и свеколико задругарство. Ту увиђавност потребно је створити и код наших задругара радника; код њих још и особито стога што су они још новаци у задружноме раду, што су кроза своје многе године, пре својих данашњих задруга, живели и кретали се у једној атмосфери у којој се сматрало за нарочиту припадничку заслугу, за особиту врлину, сумњичити и нападати другога. У задругарству, где се зида и гради ново друштво и нови односи, овакве врлине нису на своме месту, оне се у највишем интересу радника морају одбацити, и на њихово место морају се неговати врлине од којих једино зависи заједнички — задружни рад.

Радничке набављачке задруге, с наслоним на свој савез и уз припомоћ просветних установа, с којима треба да су стално у најбољим односима, имају да олакшају и да потпомогну стварање оне задружне основе, на чему имају да раде и њихове задруге, које ће их избавити од тешкоћа под којима радник иначе живи. Просветни рад мора да нађе у њиховим задругама најширу примену.

Задругарство и његови пророци

Реч је о онима који предкажују задругарству брзу и јединствену владавину. Таквих предсказивача имали су готово сви већи покрети у свету — како верски, тако и економски. Без таквих пророка није остало ни задругарство. Већ први проповедници његови у Европи с почетка деветнаестог века, нису могли да се одбране од пророчке склоности, већ су још онда, када није било још никаквих виднијих резултата и када

још није било одређенога сазнања шта је то задругарство, предвиђали да ће оно ускоро прекрилити цео свет и да ће оно бити једини социјални и привредни облик. Ну, они се донекле могу лако извинити, пошто људска социјална сазнања још нису била доспела дотле да су могла да кажу када, како и зашто постају људске групе. Али, од како се то зна, сва су та прорицања изгубила од њихове ранije убедљивости.

Данас се говори на основу чињеница које друштвени живот ствара, и ове чињенице говоре друкчијим језиком него што говоре пророци. Исто тако у задругарству говоре чињенице, говоре са стварним доказима, говоре што се може реалностима посведочити, не говоре ништа што нема основа у самом животу задругарства. На тој основи данас се тачно зна како и зашто постаје задругарство. Зна се од чега зависи успех његов, а од чега неуспех. Зна се како се и зашто се дешавају промене у њему. Зна се, најзад, како се задругарство шири и шта је то што подстиче његово кретање. Знајући све то човек, коме су познате друштвене снаге које одређују тај процес, мора бити далеко од пророштва да је задругарство кадро да уништи све друге снаге у друштву и да ће само оно говорити у социјалним делањима, и нико други. Специјално, задругарство садржи у себи све што његов развитак потребује и тражи: заштиту угроженога дохотка и успех те заштите, изгледе за нове и веће користи како у области потрошње, тако и у области производње и промене васколикога живота. Пре осамдесет година било је само неколико набављачких задруга у В. Британији, данас их има преко хиљаде. То је најбољи доказ да задругарство носи у себи снагу

за развитак и да се може развијати. Пре рата било је у В. Британији око милијун и по задругара, данас их има осам милијуна, а у целом свету преко сто милијуна. Ко сме казати да то груписање неће даље ићи! Све зависи од самога задругарства. Ако се у њ увуче обмана, превара, лаж и крађа, оно неће моћи, разуме се, да буди веру у себе нити да привлачи нове људе. Напротив! Изгубиће и ове које је досада задобило. Али, ако оно ради поштено у сваком погледу и у духу истинскога задругарства, како само доликује установи која је поникла да поправи рђаве односе које је профитерски систем створио међу људима, оно ће се ширити даље и даље: прилазиће му нови и нови људи, осниваће се нове и нове задружне групе, ове ће оснивати нове и нове задруге, тако може ствар доћи једнога дана дотле да задругарство уједињује све оне који осећају да не могу на други начин заштитити свој радни доходак. Велим да се можемо надати да може такво — исправно — задругарство ујединити све такве људе, не и све људе. Јер, у друштву људском има и људи који не осећају интензивно потребу да свој доходак штите нарочитим организацијама.

Ну, има појава које не показују да се можемо надати да ће приступити и сви они који ову опасност осећају. Једна задружна анкета у В. Британији показала је да они који имају већи радни доходак мање осећају потребу да га уопште бране у процесу потрошње. То је један важан задружни проблем. И задругарство мора да му потражи решење пре него што се усуди веровати да је кадро ујединити и само оне који живе о радном доходу.

Као што се види, ја говорим само о могућностима које сам друштвени живот ствара, јер он је тај главни

фактор који ствара разноврсна средства којима је једини циљ да заштите и очувају јединство и целину друштвену. То су социјална факта која говоре, нема ту никаквога предсказивања, и ја саветујем сваком задругару да питања тако — објективно — и посматра и да одбаци све неосноване претпоставке, долазиле оне ма од кога биле.

Ако се обазremo ко су то који су се досад показали као најватренији пророци у задругарству, видећемо да су то махом површно упознати са задругарством, људи који уображавају да они могу или ма ко други командовати људима да се удружују. На жалост, од некога времена видимо да су дошли до речи и да се представљају као највеће идеалисте задругарства и они који су учинили најнеопростивији грех према задругарству, јер су разграбили извесне задружне организације и упропастили их. По њима задругарство тек што није постало једини социјални и привредни облик!...

Умесно је да се овде осврнем и на питање о својини, јер се и оно од некојих људи произвољно тумачи. Говорићу о томе само утолико уколико се ствар тиче задругарства.

Задругарство још није потпуно изграђено, оно је још у почетном изграђивању, нико нема права да говори о његовој дефинитивној изградњи. Стога нико не може с поузданошћу да говори ни који облик својине припада искључиво задругарству. Облик својине, који је владао у нашим старим породичним задругама, не важи за савремено задругарство, јер су материје различите. Модерно задругарство израдиће себи облик који тражи његова материја. Ну ја се не усудујем да нагађам какав ће он бити, јер је задругарство жив организам, подложен променама

које се не могу предвидети, и ја бих пао у групу пророка када бих учинио такву необазривост. Стога ћу се ограничити да изнесем само то какви се облици својине већ виђају у данашњем задругарству. Мислим да ће то бити и најбољи одговор свима који се још сада не устежу да оглашују само овај или онај облик као задружни.

Прво, у модерном задругарству видимо облик личне својине. Сваки задругар има извесне ствари које служе њему лично: одело, обућу, намештај. Понеки има и своју малу кућу (cottage), мали врт око куће, коју је већ исплатио или је још отплаћује задрузи за подизање сличних кућица својим задругарима. Мањи број има и своју козу или краву која му даје млеко. Ако је могао да уштеди који грош или да сачува што од ристорна, што му је задруга његова дала, он има и своју штедионичку књижицу с које скида кад му колико ванредно устреба и на коју улаже кад му што претекне или враћене преплаћене делове које му његова задруга враћа. Све ово чини личну својину задругареву и он располаже њоме по своме нахођењу.

Други је облик удружена својина. Овај се облик састоји у овоме: кад више људи оснују какво заједничко предузеће и уложе у њ извесну суму сваки. Ове суме чине удружену својину и оне се враћају улагачима кад ови иступе из удружења или кад исто престаје. Оваквих удружених својина има и међ задругама. Две или више задруга оснују какво предузеће, које им је свима подједнако потребно, али које ниједна од њих није могла сама отпочети; заједничари уложе сваки одређени улог, предузеће се служи тим улозима као својим материјалним средствима и на крају свакога рачунскога периода своди рачуне

и упознаје заједничаре с резултатом. И овде се улог враћа суделовачима кад иступе из предузећа или кад ово престане.

Оба ова облика виђају се и у незадружном свету. Ну овде, у задругарству, они се разликују од незадружарских по томе што се не образују да другога штете, да од другога извлаче користи, већ да подмирују неку сопствену потребу суделовача — на начин како то бива у правим задружним потхватима.

Трећи је облик чисто задружна творевина и нема га у незадружним срединама. Он се састоји у овоме: Од преплаћенога дела, који припада задругарима, задруге задржавају — по одлуци самих задругара — један мали део и уносе га или у своје резервне фондове или су основале особите фондове који служе за проширење задругина рада. Овај део намењен је будућности задругиној и на њега нико нема личнога права, пошто су се задругари одрекли у интересу будућности своје и своје деце. Код великобританских задруга сада су већ ови делови, ови фондови, врло велики. Оне их сада већ употребљавају на разне нове и веће радове своје. Једне су купиле земљу и на њој производе разно поврће којим снабдевају своје задругаре. Друге су уредиле властите млекарнице у којима производе млеко, масло, сиреве за своје задругаре. Треће су уредиле своју хлебарницу. Четврте имају своју месарницу. Пете имају своју обућарницу. Шесте имају своје кројачнице за мушко и женско одело и рубље итд.

Најинтересантније су творевине што су из оваквих фондова створиле велике главне набављачке задруге — енглеска и скотска. Ове задруге, које имају огромне фондове, поглавито средствима ових фондова подигле су велики број средњих, великих и

највећих фабрика у којима производе велики број намирница; купиле су велика земљишта у Канади на којима производе пшеницу за своје задруге и њихове задругаре, купиле су велика земљишта у Цејлону, Индији, Китају на којима производе чај; осим тога имају пет великих поморских бродова којима довозе намирнице, како са својих земљишта тако и грожђе, оранже и друго воће из Португалије, Шпаније, Италије, Грчке, Палестине, Египта и других земаља; месо, масло и сиреве чак из Аустралије итд.

Све ово — земљишта, фабрике, бродови — својина је чисто задружна. Под овим именом схвата се таква својина на коју нико нема личнога права: ни поједини задругар, ни поједина задруга, па ни саме главне задруге. Она припада свима задругарима, и то не само данашњим, него и оним који су помрли, и онима који ће тек доћи на свет. Такво схватање одговара и начину како је она кроз многе генерације задругара стварана; то је у правом смислу задружна својина. Нико нема права да је отуђи, нико нема права да је крњи, штети или троши; сви задругари и све задруге будно пазе да се она увећава и да се на најкориснији начин употребљава за добро свих задругара. Данас ова својина износи у великобританском задругарству огромну вредност од неколико стотина милијарди динара. Она расте из године у годину, нико није у стању да предвиди у каквим ће се задружним потхватима она све још појавити.

Овај је облик својине задружни у смислу у коме то сама природа задружне привреде одређује. Ну ја не бих смео рећи да ће он бити и једини. Могу се појавити и други облици. Све зависи од развитка самога задругарства, од његових делања, од његових потреба и изнад свега, од тога да ли ће се

њиме доследно управљати или ће пасти у руке рђавих људи. Предсказивања су и овде неумесна, осим што је сасвим на свом месту да се — нарочито овде — поново нагласи: да задругари морају у своме највећем и најважнијем интересу да стално будно мотре да несумњиво рђаве људе не пуштају у своје друштво, јер и само њихово присуство компромитује цело друштво, да добро пазе коме поверавају своју задругу и да — без обзира што то могу бити и савршено исправни људи — стално контролишу њихов свеколики рад у задрузи. Јер само тако могу стећи што за бољу будућност и само тако могу сачувати стечено.

Ја овде стајем, остављајући времену да оно и задругарство кажу своју реч. У исто време држим да сам углавном казао шта је то задружна својина. Ја увек мислим да је боље занимати се стварима које постоје, уместо лупати главу око нечега што не постоји, што је само жеља или машта оних који су способни да интензивно уображавају.

Садржај:

	Страна
Предговор	3

Први део.

Радник	7
Радник потрошач	7
Економски интерес	9
Привредник	11
Привреда радника	11
Интерес радникове привреде	13
Задругар	17
Потребна је одбрана	17
Зашто је потребна одбрана	20

Други део.

Задругарство	31
Природа задругарства	31
Задругарство — обичај	35
Задругарство — установа	37
Др. Кинг	43
Рочдел	49
Радничке задруге у нас	55

Трећи део.

	Страна
Основе модерних задруга	61
Општи поглед	61
Слободан приступ	62
Самоуправа	64
Удели и уплате	66
Набавка намирница	68
Деоба намирница	71
Цена	75
Преплаћени део	78
Делење само за готово	81
Неутралност	85
Задружно васпитање	90
Закључак	92

Четврти део.

Задругарство и односи	99
Задругар и задруга	99
Задруге и њихов савез	108
Задругари и радничка удружења	116
Задруге и просветне установе	118
Задругарство и пророци	124

ИЗДАЊА ЗАДРУЖНЕ БИБЛИОТЕКЕ

САВЕЗА НАБАВЉАЧКИХ ЗАДРУГА ДРЖАВ. СЛУЖБЕНИКА

Жена и задругарство од др. В. Тотомианца	4.— Дин.
Чинovníк као задругар од Михаила Аврамовића	5.— „
Шта се дешава у свету на задружном пољу, од Михаила Аврамовића	10.— „
Штедња у задругарству од Шефкије Бубића	6.— „
Споменица Михаила Аврамовића	20.— „
Прослава Михаила Аврамовића	20.— „
Неутралност задругарства од Милана Комадинића	5.— „
Историја задружних доктрина од др. Громослава Младенца	50.— „
Кратак приказ Песталоцијевог учења у односу према задругарству од др. Анри Фошера	8.— „
Друштвено-васпитне задаће задруге од Досју Негенцова	5.— „
Задружно осигурање од А. Комуре	3.— „
Задругарство у Бугарској од др. Илије Палазова	15.— „
Начела Рочделских задружних пионира од др. Ервина Хаселмана	4.— „
Циљеви и путевии задругарства од др. Милана Ившића	2.— „
Економија потрошње од Шефкије Бубића	60.— „
Пут у задружну Шведску од Векослава Цизела	2.— „